

מ ש ו א ה

ל ת ק ו מ ה

הדור אשר ראה את ארובות אושוויץ, ארובות השואה, אשר הגרמנים בנו אותן ובנות הברית לא הפציצו אותן, הארובות הגבוהות שהפכו לנרות הבדלה בין ישראל לעמים, הדור אשר ראה את בדידותו במלחמת השחרור, את לוחצי נסיגתנו במבצע סיני, ואת יחודנו והתעלותנו במלחמת ששת הימים, בהם נתגלה לעיני כל אפסי ארץ "כי ששת ימים עשה ה'", הדור אשר יצא מאושוויץ ומטרבלינקה וחזר לירושלים ולחברון, אשר עלה מתאי הגזים והגיע לכותל המערבי, הדור אשר ראה במו עיניו את פלא העם היהודי, פלא מעמקי יסודיו ופלא פעמי גאולתו, ואשר הראה לדעת כי שני הגילויים גם יחד הם הם עדי יחודו עדי קידושיו, עדי בריתו- דור זה לא ימיר קידושו והבדלתו, ולא ינתק את שרשרת הדורות.

"אני ד' קראתיך בצדק, ואצרך ואתנך לברית עם, לאור גויים" (ישעיה מב, ו) - ככל שתתחזק ותעמק ברית העם, ככל שנהיה יותר נאמנים ליחודנו- נוכל גם להיות לאור גויים, נוכל למלא יעודנו בעולם.

בעז אמונה*

הוי עם בוטח

חי קיים על אף הכל,

על מוקד מזבח

יצא במחול.

דם עשן ואש

ים צרות גועש

על ציון מתי אור חדש תאיר?

שמע קולנו,

השמיענו,

מתי יבנה, יבנה המקדש?

* גרמניה גרשה מאדמתה פליטים יהודים לפולין, גם הפולנים לא רצו לקבלם. בגליון כ"ג של העיתון זרעים, נדפס השיר ללא חתימת המחבר.

בין פורענות לתקומה

קטעים קצרים שכתב רבנו בשנות הפורענות ולקראת התקומה

על השחיטה...¹

זבחי אדם עגלים ישקון (הושע יג, ב)

מצפון האדם, זה שכבר חשבנוהו לעבר ובטל, נתעורר סוף סוף. אם לא למראות הזועה של הפצצת תחנות "הצלב האדום" בחבש, אם לא לקריאות ההצלה של יהודי גרמניה, הרי נודעזע למראה שחיטת בעלי חיים, פרות, כבשים ועגלים...!!

בפולניה המדינה, זאת שפוגרומים כבר אינם מן הנדירים אצלה, שם אין צורינו מסתפקים בכל החוקים וההגבלות, הם מעמיקים עצה לקעקע את כל התושבים היהודים. הם אוסרים את השחיטה לפי דיני ישראל. "זבחי אדם - עגלים ישקון" (הושע יג, ב) - התנפלויות בסכינים, בפצצות, הרג אדם - מותר ; שחיטת עגלים - אסורה...

אין תועלת במחאות, ואין תועלת באספות. בעולם תוהו זה, מי אשר ישים לב לזעקת עם גולה, אשר לא תותחים לו ולא אדי רעל...
אין לנו להישען אלא על אבינו שבשמים!

במידת הדין²

קדרו פני היישוב. אנו ואבלו שערינו. יום יום וקורבנו. קילוחי דם שוטפים מן הגוף הישראלי היושב בארצו, מרטיבים את הארץ ומשקים אותה... המסגרות השחורות כבר **השחירו** את פנינו כשולי קדרה ואין יודע מה ילד יום, מה יצור המחר בכנפיו.

ארץ ישראל אחוזה להבות, ואנו מבכים אותה בדם הקורבנות השפוך ובדם החיים התוסס ואינו מתפרץ... אולם עד מתי תמשך פעולת כיבוי זו העולה כל כך ביוקר, כל כך ביוקר?

אנשי התרבות הגבוהה, חובבי התנ"ך, עוסקים בפוליטיקה. חיי אדם, יתום ואלמון, נמדדים בקנה מידת הדיפלומטיה, ואין ההרגשה האנושית והטבעית זעה אף כמלוא נימה אפילו למראה שֶׁפֶךְ דמי נקיים - ומה נקווה מאלה ומה ניחל?!

אין לנו אלא לכוון את ליבנו לאבינו שבשמים, שיכבשו רחמיו את מידת הדין, למען שמו הגדול ולמען עם סגולתו ונחלת קדשו - "ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע" (ירמיה ל, ז).

1 זרעים גליון ו, ה'תרצו, במדור "על הסדר".

2 זרעים גליון ת, ה'תרצו, מדור "על הסדר", בתקופת הפרעות.

רצון העם הבריטי - בסימן שאלה ובמבחן¹

לא היישוב העברי בארץ ישראל ומפעלי הציונות נמצאים בסימן השאלה ערב התפרסם הדו"ח של הוועדה המלכותית: יפול הדבר איך שיפול, יכיל הדו"ח מה שיכיל, אף אם יגזור עלינו גזירות קשות על חלוקה וקיצוצים. דבר אחד ברור: עמידתנו בארץ היא איתנה וחזקה, מפעלנו לא יתמוטט חס ושלום. אף לרגע קט לא יפסיק היישוב את מסע הכיבוש שלו: ההתערות בקרקע, ייסוד נקודות יישוביות חדשות, ארגון מפעלים, כיבוש הים וכו'.

המוני אחינו בתפוצות, הכמהים לעלייה והמשוועים לזכותם זאת, עוד ינהרו לכאן למרות הכל ועל אף הכל, ויחד עם הנמצאים פה יצעידו קדימה את מפעל החיים שלנו, יחזקוהו ויבצרוהו.

בסימן השאלה נמצאים אנשי הוועדה המלכותית, הלורדים האצילים ורמי היחס אשר בממלכת בריטניה הגדולה, חברי הפרלמנט והעם הבריטי כולו. הייתנו הם יד לפושעים ורוצחים להרוס ולהכרית את שארית התקוה של העם הדל והנענה? היילכו שולל אחרי מנהיגי "האומה האצילה", האומרים לאבד ולגדוע את אשר בנו אחרים, הזוממים להתנפל ולהמית את הבונים עצמם? היעשה על ידם הנסיון לחסל את המפעל המיוחד במינו, ההולך ומתרחם פה, אשר אין דוגמתו בתולדות ארץ ולאומים?!

בחומה בצורה יתקל כל נסיון של התנקשות בנו ובמפעלנו. אבל הירצה העם הבריטי לעשות את הנסיון הזה?

- עת מבחן היא לו. היעמוד בו?

פורעניות מתרגשות²

לקינו בכפלי כפליים. הכא והתם. בארץ ובגולה. רק תמול נפלה קרן אור על אופקנו, ההצלחה האירה לנו פנים: עולים לרבבות, בנין ונטיעה, שפע עבודה ויצירה. והיום: העיבו שמינו, עטפו קדרות. זעזוע במצבנו הכלכלי, קצוץ בצנור גדולנו, העליה העובדת. וליתר בהלה ולחוזק המהלומה - המועצה המחוקקת! בור נחשים ארסיים מכוסה שיראין דקים של ג'ינטלמניות אנגלית...

ומן הגולה מתפרצות אנחות, אנקת אומה דוויה מתבוססת בדמיה. האדימו פני המערב... שבט ישראל בגרמניה נטרד בגלי גזרות ונחשולי רדיפות, קרש הצלה אחרון אף הוא נשדד מאתם בחזקת יד אכזריה, וידי מועלים וחומצים מטביעים ומטביעים. ואין מי בעולם ה"תרבותי" אשר יתעורר למראה הזועה, אשר יקום ויצעק: רוצחים! "חסד לאמים חטאת" (משלי יד, ד) - נציב הפליטים מוכרח היה להתפטר - לא נעזר ולא נתמך. ושקט. והכל בסדר. ובפולניה, ובליטא - פרעות, הגבלות, מחנק כלכלי ועוד היד נטויה...

ואתה החבר! אל תמסוך המצוקה טפת תרעלה בכוס חייך, אל ירך לבך ואל תרפינה ידיך. לנוכח המצב עמוד דרוך רצון, מחושל אופי. ברצינות פנימית, בהבנה עמוקה, תקבל את פני הרעות, תעמוד מולם בעמידת כבוד, והיית גואל לנפשך אתה ומקור תקוה להמוני עם. - ד' עמנו!

1 זרעים גליון ט (יז), ה'תרצו מדור "על הסדר".

2 זרעים גליון ג, ה'תרצו, מדור "על הסדר".

ודמים בדמים נגעו...¹

יבשעה שכורתין את עץ האילן שהוא עושה פרי -
הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו (פרקי דרבי אליעזר לד)

עוקרים וגודעים, מקצצים בנטיעות, משלחים אש בקמה, משחיתים ומחריבים.

אם יש צורך בהוכחות כי לא להם הארץ הזאת, כי לא להם אדמת הקודש, הרי אלו הן: עם ד' בעלותו לרשת את ארצו נצטוו: "לא תשחית את עצה" (דברים כ. יט), ואת גרזנו לא הניף על העץ, על הצומח.

איש המדבר, "פרא האדם" (בראשית טז. יב; ועיין באבן עזרא שם), הנע ונד, אשר לא ידע העמקת שורש מהי, רק הוא מסוגל לעקירה ולגדיעה.

ולפיכך ידוע נדע: **לא לו תהיה הארץ**, לא בעקירה ירשה.

רק אומה קדושה זו שנצטוותה בדבר אלקים: "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ" (ויקרא יט. כג), היא היא אשר תפה שורש למטה ונשאה ענף למעלה בארץ הזאת - נחלת יעקב סלה.

"הבאים ישרש יעקב - יציץ ופרח ישראל" (ישעיה כו. ו).

את הרוצח הראשון פלטה הארץ, הניעתו והנידתו, כי לא היה ראוי לשכון עליה, כי רצח...

ואף את הרוצחים הללו תפלוט הארץ, כי טמאוה, כי שפכו עליה דמי נקיים, דמי נוטעים ונטיעתם, דמי זורעים וקמתם - "ודמים בדמים נגעו" (הושע ד. ב).

נצח המפעל²

אמר רבי יוחנן: כל שיטה ושיטה שנטלו נכרים מירושלים,
עתיד הקב"ה להחזיר לה" (ראש השנה כג. א)

לא **בתועלת הממשית** עיקר חשיבות עבודתנו אלא **בעצם המפעל**, בעצם המעשה. פגיעת העוקרים והשורפים נוטלת מאתנו רק את ערכו **הממשי** של הרכוש, אולם אין היא מגיעה כלל לערכו הנעלה, **העל ממשי**.

עשרות אלפי עצים רעננים, שניטעו בדם ודמע - את אלה יכלו הליסטים לעקור, אולם את **עצם מפעל הנטיעה** - אותו לא יוכלו לעקור. הוא קיים ועומד. מעשי התחייה, מאמציו החלוציים של עם ישראל, יעמדו כנס לדורות עולמים, הם גנוזים באוצר הנצח, מקום אשר יד זדים לא תשיגם ואורם יזרע על פני גוי ואדם לעדי עד.

כזאת היא מלחמת ישראל, מלחמת קדשו מדור דור. מלחמת קיום שנצחונה הוא עצם הקיום - הקיום וההקמה.

יחריבו המחריבים - בזה כוחם, חילם להרס. ואנחנו נסיף ונבנה - בזה כוחנו! חילינו לבנין.

"ובנו ממש חרבות עולם" (ישעיה נח. יב)!

1 זרעים גליון ח, ה'תרצו, מדור "על הסדר", בתקופת הפרעות.

2 זרעים גליון ח, ה'תרצו, מדור "על הסדר", בתקופת הפרעות.

והם לא יינעלו¹

אלף תסגור ממשלת המנדט את שערי הארץ, והם לא יינעלו! לא ניתן להם להנעל בכל כח מצוקת מליונינו המשוועים והדופקים על שערי הארץ, בכח האדמה השוממה המשוועת לבנים בונים, גואלים ופודים; בכח אדירים של דורות אלפי שנים שהתפללו לבנין ציון ונשבעו לה אמונים; בכח אלקי עולם שהוריש לאבותינו, לבנים ולבני בניהם עד העולם את הארץ הזאת; ובכח עמים ומדינות שחזרו והבטיחו לנו את הארץ הזאת - בכח אלה ישברו שערי הארץ הנעולים ויפתחו לרווחה לבניה בניה.

בהעלותנו את הקרן הגואלת...²

שבת הקרן הקיימת לישראל שהוכרזה על ידי ההנהלה הארצית בפרשת "בהעלותך" - בזמנה ובעתה הוכרזה.

עוד לא היו ימים כה קשים לישראל ולנחלתו כימים האלה.³ חורשי מזימות הרס אומרים לרפות את ידינו מן המלאכה ולכלות את שארית תקוותנו.

אך, יוצר הכל אשר בו בטחנו הוא לנו לצור ישע בעתות בצרה, משגב ומבטח אשר בשמו נדגול ובישועתו נרנן. ואת בטחוננו בישועת ד' נגביר ונאדיר על ידי התנערותנו הכבירה ועל ידי הכפלת מאמצי הגאולה והבנין.

4 לחצי יובלה של דגניה

- "והיא לא ידעה כי אני נתתי לה את הדגן... (הושע ב, י).

בחגה של דגניה כבדו ההרהורים בראש איש ארץ ישראל הדתית, רבו המחשבות.

מה מצאו האנשים הללו עול באלקי ישראל כי רחקו מעליו!! הם, אשר רוח צדק פועם בלבם, רוח הקרבה ומסירות נפש על מזבח עם ואדם, למה רחקו ממקור מחצבתם, למה יזרעו את דגנם בשדות זרים!?

הלא כבני נביאים היו לנו אנשי דגניה אילו נזרעו בקרקע העם לדורותיו. אילו עמדו על בסיס התורה ומצוותיה.

ברם, לא כך עלתה במחשבה לפניו. לא זכו הם וגם אנחנו לא זכינו. ואנו מברכים ומתברכים: בשנת יובל החמשים תשובו איש אל אחוזת אבותיו, תחזרו אל אלקי אבותיכם ותעבדוהו בלבב שלם, והיתה דגניה פנת יקרת לישראל, לתורה ולעבודה, ונחלת קודש יקרא לה.

1 זרעים גליון ט (יז), היתרצו מדור "על הסדר".

2 זרעים גליון ט (יז), היתרצו מדור "על הסדר".

3 והימים ימי מאורעות תרצו-תרצט.

4 זרעים היתרצו, מדור "על הסדר".

יום "טירת צבי"¹

בכ"א בתמוז עלו אנשי "טירת צבי" ובכ' באדר נתעלו...²

בעצם היתה ההתעלות חבוייה וגנוזה בתוך מעשה העליה עצמו, אלא שבמעשה ההתגוננות באה לידי גילוי, בחינת "וראו כל עמי הארץ כי שם די נקרא עליך ויראו ממך" (דברים כח, י).

יום הישועה. יום עזרת ד' בגבורים, קבע מקום מיוחד לטירה בלב היישוב, בלב התנועה, בלב של יהדות התורה כולה.

היה זה לא רק נצחון על האויב החיצוני, אלא גם נצחון על המבטל הפנימי. עם יחס הביטול לחלוץ הדתי. לבונה שומר המצוות.

- "וגבר ישראל" (שמות יז, י) וגבר ישראל-סבא. וגברה יד נושאי הנצח הישראלי.

בדין הוא שנחוג את היום. בדין הוא שנמצה את עיצומו של יום.

כ"ח באדר - נאמר בכוח נאדר בגבורה. היום הזה יזכר ויעשה, יזכר ויוחג.

- כי גדול יום "טירת צבי"!

מכאן ואילך נוסף מתוך הקדמתו של רבנו לפואמה "ליל טירת צבי":

כשם שפתחה הטירה שער כבוד לחלוציות הדתית,

כך פתחה את ניב שפתיה של השירה הדתית.

"איזו היא עבודה שצריכה עבודה? - הוי אומר: זו שירה" (במדבר רבה ז, יא).

אין רוח השירה האמיתית שורה, אלא מתוך יצירה של ממש, מתוך עבודה תמה ושלמה.

1 זרעים ה'תרצח, מדור "על הסדר".

2 בתאריך זה אירעה התקפה גדולה על טירת צבי, ותושביו הדפוה בגבורה, והוא זכה לכינוי "יום טירת צבי".

שיר ערש לרותי

נומי נומי רותי-תי

מתנפלים על טירת

כדורים מזמזמים

נומי נומי נומי נים

רותי-תי אל תפחדי

כאן רובה במקום הגדי

זה מזמן הגדי ברח

הבי רותי נחיה כך

הגדי ישוב בחזרה

בוא יבוא אל הטירה

אז נחיה חיי חרות

תגדלי תהיי לרות.

* את "ליל טירת צבי" תארה ברשימה מרגשת הגברת חנה אור, אמא של רותי הקטנה. למקרא דבריה, כתב הרב נריה זצ"ל שיר ערש לרותי.

בנין ארץ ובנין עס*

צופה הנך את פני בית ישראל אשר הוקם בארץ ישראל ומבחין בו שני נוסחים חיים:

(א) קרעי הווי יהודי, ירושת פליטה מגיטאות גולה שונות: אשכנז, ספרד, וסתם "קהילות קדושות".

(ב) נוסח - עכו"ם, כלים שאולים מכל הגויים אשר סביבותינו.

כאילוטרציה (הדגמה) לנוסח הראשון יכולה לשמש לנו ירושלים, מוצא אתה בה לפחות שבע שכונות שמרחקן הגיאוגרפי הוא קטן מאד וסגנון חייהם שונה תכלית שינוי. הבדלי דורות של מאות בשנים ומרחקים גיאוגרפיים של אלפי קילומטרים עומדים ומפרידים ביניהם. סופר רומנים היסטוריים ימצא לו רקע נרחב ליצירתו בתחומן של שכונות ירושלמיות אלו, הוא יראה לפניו חיים פטריארכליים (=ה"שלטון" נתון בידי זקני המשפחה), עתיקי יומין, ששני הזמן לא הספיקו לכרסמן, ועדיין רובי תגיהם וקוצי אותיותיהם נשמרים ועומדים בגילי ההווי שלהם בקפולי חייהם, בארחם ורבעם.

זו בצד זו עומדות "שערי חסד" העתיקה ו"רחביה" המודרנית, ואתה קח לך יהודי חרד מ"שערי חסד" והעמידהו בצד חברו החרד מ"רחביה"... - איזה הבדל. איזה מרחק ביניהם! תפיסה אחרת, גישה אחרת, פסיכיקה (=תכונה נפשית) שונה לגמרי. ברי, זוהי בעיה כבדה בשאלת בנין העם, אלא, מאידך גיסא, יש מקום להבנה, לגומלין. עם כל ההבדלים והנגודים, יש רקע מסוים שהוא משותף לשני הטיפוסים, יש בסיס ידוע שהוא משותף לשניהם, ששניהם עומדים עליה - תרי"ג מצוות! שמירתן וקיומן, התגלמותן לפרטיות בחיי יום יום והאינטרס המשותף להגנתם, סוללים דרכים, מגשרים גשרים, וסופם שיביאו לידי תיאום, לידי דירה בכפיפה אחת מבלי דחיקת רגליו של מישוהו.

אך הנה אנו מגיעים לנוסח השני. כאן הדברים מסובכים פי כמה. דומה, אתה נתקל בו תכופות ואי אתה זקוק לאילוטרציות, אלא אף על פי כן עלה לאוטו וסע תל אביבה! - עומדות רגליו בעיר העברית הראשונה, משוש כל הארץ. כמה יש בה מהייחודיות של עיר עברית? כמה יש בה מהגשמת חלומות חולמים, מרחיקי ראות, שדמותה רחפה לפנייהם במשך שנים? - לא כלום.

במקום הנוסח היהודי הצנוע והמרוכז, שרק נופו נוטה כלפי חוץ ורובו ככולו מופנה כלפי פנים, אתה מוצא כאן אנדרלמוסיה. והעניינים התפשטו מעבר לגבולה של תל אביב. "תוצרת חוץ" מציפה את כל השוק הארצישראלי... בגדי שעטנז מ"ארבע כנפות הארץ" מקשטים את אנשינו בכל אשר תפנה. ספג דורנו וקלט לתוכו מכל מטעמי אירופה, ובזה בא אל הארץ לבנותה ולהקימה בשביל העם...

במקום ליצור בתל אביב חיים מקוריים, מתרגמים ומעתיקים מחייהם של אחרים, מבלי לראות כי אין נטיות כלאים אלו מייפות את הגוף שלנו, כי אין בגדי שעטנז אלו הולמים את

* נתיבה, כ"ג בסיון ה'תרצד - גליון יח.

מדתנו, ולא עוד אלא שהם משמשים "מטת-סדום" לגוף האומה, לנשמתה. בלי חמלה מקצצים באברים שהנשמה תלויה בהם, מתמתחים ומתכוצים.

נאמר פעם על חכם אחד: "אם אמנות פירושה העתקת חיים, הרי היה אותו חכם אמן גרוע מאוד... אבל אם אמנות היא יצירת חיים, כי אז היה הוא אמן שאין כמותו" - בדין צריך להגיד להיפך... אמנות החקוי מפותחה אצלנו במדה מרובה, וזו מקשטת את חיינו בתערוכותיה היומיומיות בבית וברחוב, בעיר ובכפר. אסכולות שונות מתרוצצות בה, ויש שנדמה לך שאתה שרוי תמיד באוירת עדלידע, בחינת "פורים של תל אביב" אופפת אותך. אתה מסתכל סביבך ונהנה הנאה "אסתטית" מרובה ממראה עיניך אשר תראה...

אנשי מקור, אל דמי לכם! כל מי שנפשו טבלה פעם במקוה ישראל, במעין הטהור של האומה, צריך לקרוא בקול גדול: חזרה למקור! - לחיות "ככל הגויים" יכולנו גם ביניהם, ואם לוקח העם לו סגנון של בני חם - למה לו חיים נבדלים? לשם מה הוספת עוד פרובלימה של עם בתסבוכת שאלת העמים הקיימת?

לא הקרבנו את עצמנו וסבלנו במשך אלפי שנים בשביל שנזכה להקים בארץ ישראל עם ערב רב, בגליל גויים - לא ולא. שינוי רדיקלי (קיצוני) צריך לבוא בכל סדרי החיים. כי "כה אמר ד' אל דרך הגויים אל תלמדו" (ירמיה י. ב!) - חזרה אל קדושת העם וסגולת הארץ, חזרה אל מקור העם ונשמת חייו, לסוד נצחו ורוז הווייתו, ליצירת דורותיו ועצם עצמו. אמנם עבודה זו קשה מאד, עמוקה לאין חקר, אבל גדול יהיה שכרה. גדולה תהיה היצירה. מונומנטלית. כעולם חדש, פלאי, טמיר וגלוי כאחד, תעמוד נפש העם בטהרתה. כחזון נצחים, עדי עד, בתוך חיי רגע חולפים עוברים של המון גויים ועמים רבים. ויראה העולם על מחפשי אמיתו ונביאי שקרו את קדושת ישראל, סגולת עם ד', העם אשר קשר את חייו לכל גילוייהם עם ערכי הנצח, עם תורת סיני.

וכשאנו מדברים על עבודת יצירה העומדת לפנינו בשעה זו, עלינו להדגיש ולומר, כי אין פירושה של זו המשך יצירה, אלא צריכה היא להיות "יצירה שביצירה". לא רק אותנו מוציא ד' מסבלות גולה, אלא גם את אבותינו ואבות אבותינו. ומשום כך צריכה שיחתן של אבות להגאל יחד עם גאולתן של בניס. שיחם והגיגם, מחשבתם ויצירתם, ממעבה כל הדורות - למן גלות טיטוס עד שעבוד סטלין והיטלר¹. דורות הגאולה הנה הנם, גואלי המחשבה הישראלית ומגשימיה. גאולתם - גאולת הדורות, ויצירתם - יצירת הדורות.

- כל מה שנוצר עד עכשיו היה בבחינת "הציבי לך ציונים"², בבחינת שמירה על הקיים, עד ירחם ד' את עמו. עכשיו עלינו להפוך את ה"שמור" ל"זכור" נדרשים אנו לגלות את מסתרי היהדות, לפענח את צפוניה, לחשוף אורות גנוזים מאוצרותיה, שיאירו לפנינו בציון - כה יאמר דור הגאולה!

1 ראוי ליתן את הדעת שזה נכתב בשנת ה'תרצד, זמן לא רב לאחר שעלה אותו צורר לשלטון. מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, והשוואה שבאה בעקבותיה - המעי.

2 עיין רש"י ורמב"ן דברים יא, יח, בשם ספרי עקב, מג.

- "עם חכם ונבון" (דברים ד, ו), "גוי גדול אשר לו אלקים קרבים" (שם, ז), "אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים" (שם, ח) - עיקר העיקרים ויסוד היסודות: שוב אנו נדרשים לבנות עם אשר "ילכו גויים לאורו" (על פי ישעיה ס, ג), שוב עלינו לעמוד בראש כל האנושיות כמגדל אור בשימון מדבר. זהו תפקיד הדורות אשר הוטל על שכמנו, הצוואה האחרונה והקדושה שנצטוונו עליה מפי כל צלוב ושרוף, מעונה וערוף, בצאת נשמתו על קדושת השם; המחאה החריפה נגד כל בזוי נפש, מתועב, גוי, שהסתוללו בנו והשפילו עד עפר כבודנו; הנקמה הקדושה והעילאית בתפיסתה הישראלית המקורית:

"וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עלינו" (על פי דברים כח, י) - חיים ספוגי קודש ואצילות, טוהר וענות צדק, סדרי חברה מתוקנים במדה שאין למעלה הימנה, בבית וברחובות, במשפחה ובציבור, בכל גילויי חיינו הפרטיים והכלליים. חיים של בריאות ואומץ, של פשטות ויושר, ועם זה: חיים של עומק ורוחב, חיים אינטנסיביים, שרשיים, שואבים ודולים ממעמקי נשמת העם ומזרימים רעננות באחרוני אבריו, אפילו במדולדלים שבהם.

שלום האדם תלוי בעקירת הרע*

באונו ימים שעמל דורות הופך בין רגע לתל חרבות, ערים נעקרות ממקומן, נאות מבטחים מתנפצים. את שבנה הסב, שביצר הבן, שנשא אליו נפשו הנכד - הרס אויב ולא חמל. ועוד ידו של שר ההרס נטויה על כל הבנוי ועל כל העשוי. מה אפוא כחו של רעיון הבנין בנפול מגדלים!! הנה אשר נבנה הולך ונחרב, ואנחנו נבקש לנו **קטנות?** - אל נבקש (על פי ידמיה מה, ה; שם כתוב "זאתה תבקש לך גדלות - אל תבקש")

אמנם אין בכוחו של מצב זה להביא לידי הערצת הסייף, עד היום לא חדרנו - וכנראה לא נחדר עוד - לעומק משמעותה של ברכת "ועל חרבך תחיה" (בדאשית כז, ז), להבנת תוכן החיים שבחרב, שברצון ההשתלטות. (דבר זה אף על פי שבתורתנו נאמר, מובן יותר לעשו מאשר ליעקב...) אולם גם מבלי לעבור לקיצוניות של הבנת חיובו של הסייף, מתערערת האמונה בתוכן החיים שנקבע על ידי **הספר**, אמונת חיי השלום והיצירה, חיי המפעל הצנוע.

והערעור אינו מגיע רק לאשיות **הבנין**, אלא הוא מזעזע את כל תוכן חינוך **האדם**. מה ערך ליחיד ולחינוך האחד, בשעה שצבורים גדולים בלים ונכחדים, עמים חפשים הופכים לעבדים נרצעים, עולם כולו מבולבל ומערבב.

כאלה וכאלה הן צדדי השאלה המתעוררת בשעת מלחמות. ותשובתנו היא: למסקנות כאלו יכול להגיע רק מי שרואה את הדברים מתוך **כותרות** הטלגרמות שבעתונים, או אפילו מתוך הטלגרמות עצמן. לא כן אתנו. אל לנו לראות את המצב **מגבו** אלא **מתוכו**. **הערכת המלחמה וגורמיה צריכה לבוא מתוך הסתכלות פנימית יותר**. המסקנות תהיינה אז אחרות.

"עשה שלום ובורא רע" (ישעיהו מה, ז) - ובורא **מלחמה** אין כתיב כאן אלא ובורא **רע**, ללמד שניגודו של השלום הוא הרע והמלחמה איננה אלא **תוצאתו** של הרע, פריו הבשל והבכיר של הרשע.

כשם שלא הנשק הוא הלוחם, כך גם לא הצבא הוא הלוחם. המלחמה האמיתית מתרחשת הרחק משדה הקרב, עמוק עמוק בלבו של **האדם**, בלבם של העמים. גרמניה **המחרבת** ופולניה **הנחרבת** - זמנם הרבה יותר מוקדם משרגילים לחשוב.

נרמזו כאן רק ראשי דברים והרי אפשר לפורטם ולראות עד כמה משתלשלים הם והולכים לעומק השיתין של **עם ואדם**.

נמצאנו למדים אפוא: דוקא תופעת הרס איומה זו, היא שצריכה להחדיר בנו את ההכרה **עד היכן הדברים מגיעים בסופם כשאין חינוך האדם בתחילתם**. האדם היחיד זעיר מאד לעומת המאורעות הגדולים, אולם לאור מחשכיהם הפנימיים נראה הוא גדול ורב ההכרעה. **שלום האדם תלוי בעקירת הרע. בחינוך האדם לטוב - יפון שלומו, שלום עמו ושלום עולמו**.

* מתוך הרצאה במועצה הארצית של בני עקיבא, סוכות ת"ש (1940) (תחילת מלחמת העולם השנייה, לפני הפתרון הסופי ומוראות השואה). דברים אלו נאמרו לאחר שנשע לאירופה לקונגרס הציוני בתרצ"ט וחזר כנמלט מאירופה שטופת הדם באלול תרצ"ט. פחות מחודש לאחר דבריו אלו הקים הרב נריה זצ"ל את ישיבת בני-עקיבא בכפר הרא"ה.

אבדנם של מאות אלפי אנשים, נשים וילדים - מעורר מחשבות ותהיות על סדרו של עולם, על דרכי הנהגתו והשגחתו של רבון העולם. קשה מאד להצדיק את הדין. וכבר אמר אחד מגדולי החסידות: "לא תעשון כן לד' אלקיכם" (דברים יב, ז) - אל תגידו כן לכל מעשיו של ד'...

תהיות ופתרונם

אלא שאם אצל אדירי אמונה מסתיימות כל התהיות והקושיות בתשובה אחת פשוטה "כי לא מחשבותיו מחשבותינו ולא דרכינו דרכיו" (על פי ישעיה נה, ח), הרי אצל הנוער הרך - עלולות השאלות לערער את האמונה שבלב, ולהפיל את נפשו קרבן למלחמה עוד בטרם הגיע לחזית.

ברור, בשאלות הללו קשה להשיב תשובות מספיקות, כאמור גבהו הדברים מבינתו של האדם, אלא שאין זה פוטרנו מלנסות להבין, להסביר ולבאר.

הדרך הטובה ביותר היא: **הרחבת המבט ההיסטורי**. עוקצם של המאורעות ניטל על ידי ראיית יריעתם ההיסטורית הרחבה, מה שקדם להם ומה שעתיד לבוא אחריהם.

ידיעת המוקדם מסבירה בהרבה את ה"מיתה בידי אדם" שבמלחמה האיומה שנתרגשה ובאה עלינו, - את קציר הדם והדמם זרעו ברינה בני אדם עצמם... **ותקות המאוחר** מעודדת ומבשרת עתיד יותר טוב לאנושות. - "הנספים בלא משפט, שבתוך שטף המלחמה, יש בהם ממידת מיתת צדיקים המכפרת. עולים הם למעלה בשורש החיים ועצמות חייהם מביאה ערך כללי לטובה ולברכה אל כלל בנין העולם בכל ערכיו ומובניו" (מדרן הרב זצוק"ל, אורות, עמ' 6).

ולבסוף: "אם ראית מלכויות מתגרות - צפה לרגלו של משיח" - גילוי עומק הרע מחייב וגורר אחריו את הגילוי של עומק הטוב. יהפכו נא אימות המלחמה לכחות עצומים אשר ינתקו את כבלי המשיח, אשר יביאו גאולה לעולם, גאולה לגוי כולו ולעולם כולו.

הגוף לא יחזיק מעמד בלי הנשמה*

פורעניות רבות נתרגשו ובאו עלינו, והן מעיבות ומאפילות את שמינו. מוצצות את לשד חיינו. כבר הביאו הצרות לידי כך שמעיני רבים נשקף האוש. יחד עם השאלה מתי יבוא הקץ, נשמעת המית דכאון מיואשת, מייאשת. לעינינו עשקו עמלנו. נהרס ונשרף עמל של שנים. ואתם יחד תקות חיים רעננים ושאננים. הקים לו אדם משק וחשב לחיות לו בשקט, והנה פתאום צצה הרעה, אחזה בחיים השלוים ותזעזעם ותנפצם אל הסלע.

ואכן כל אלה אשר ראו את כח הישוב ככוחם העיקרי, בעבודתם הממשית כשהיא לעצמה. אשר חשבו כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה, ודאי נזדעזעו וזעזעו עמוק. נתערערה תקוותם והופר בטחונם. כי הנה הכת אשר בו בטחו אף הוא חלש ורפה אונים. הממשי הבנוי והנטוע הפך בן לילה להרוס וגדוע.

אולם לא כן עמנו. מעולם לא ראינו את כוחו העיקרי של ישראל במפעליו הממשיים, מעולם לא חשבנו אותם למבצר משגב ומגן ישע, כי אם ידענו: "וברכתיך בכל אשר תעשה" תלוי בעיקר ב"וברכתיך", "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בור" (תהלים קכז, א).

ידענו שצריך לשמור! היד האחת צריכה לעשות במלאכה, והשניה צריכה להחזיק בשלח. אולם יחד עם ציווי זה של בן חכליהו זכרנו גם את צווי השני:

"במקום אשר תשמע את קול השופר שמה תקבצו אלינו, אלקינו ילחם לנו" (נחמיה ד י-יז).

"אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר" (תהלים שם).

וכך מתוך אמונה עמוקה בהשגחת הבורא על עולמו ידענו לשאת את סבל הגלות האיומה על כל מוראותיה. ידענו לנענע ראשינו על כל גל וגל (עיי' יבמות קכא, א) ולעבור עליו הלאה. כי בשום צרה לא ראינו את משחק הגורל העור אשר אין מנוס ממנו ואין מפלט. בשום אסון לא ראינו את אבדן תקותנו. תמיד צלצלו באזנינו דברי ד' במראה הנבואה: "אך אותך לא אעשה כלה" (יחזקאל ל, יא) אין כליון לעם ישראל ואין תכלה לקיומו הלאומי.

"ויסרתך למשפט" (שם) משפטים ידבר אתנו שר האומה, משפטים קשים על פשעים חמורים, משפטים ועונשים, אשר מלך המשפט שופט בהם את צאן מרעיתו, אולם סוף סוף בנים אנו לד' אלקינו, ונצח ישראל לא ישקר.

ולפיכך משמשים ימים אלה לנו, לא ימי יאוש ואכזבה, כי אם ימי חשבון הנפש, נפשה של התחייה, של מפעל הישוב בארץ ישראל.

רב מדי עסקנו בגופו של המפעל, שכחנו על רוחם של אלה, על נשמתם, והנה באו הימים האלה באימתם ומצוקותיהם והזכירונו את הנשכת ואת המזבח.

באו הימים האלה ולמדנו לדעת כי **הגוף לא יחזיק מעמד בלי הנשמה**, למדנו כי כחנו בגוף כשלעצמנו לאו כלום הוא, רוח שנאה עוברת עליו ואיננו, להבות אש - ולא יכירנו מקומו. הזכירונו כי כחנו ברוח ד' צבאות אשר נהרות לא ישטפוהו ואש לא תכלנו. כחנו ברוחנו, אשר שום רוצח וחומס לא יקחהו מאיתנו.

* מתוך "לאור ימי האופל", דברי התעוררות והשקפה, מתקופת מאורעות תרצו-תרצט.

כוחנו בעצמנו, בעצמיותנו. אותה עצמיות, שכה הזנחונה בימי המעשה, שכה הרבו לטשטש אותה בימי ההתבלטות ואשר כה שקדו להמית אותה בתקופת התחיה.

לנו ברור: לא בחילול שבת תבנה הארץ ולא בנבלות וטרפות יקום עם. הבונה על יסוד של חילול שבת, בנין על גבי חול הוא מקים, הכח הבא מאכילת נבלות וטרפות - לריק הן מוצא ולבהלה.

באים זדים ושורפים, בזזים ומהרסים ומחריבים.

ותחת אשר לא רצו מתישבינו לנוח בשבת, הנה הם מוכרחים לבזבז ימים וחדשים בעמדם על המשמר, במקום מנוחת השבת מתוך רצון באה מנוחת השבת מתוך אונס. דברי חזינו ונביאנו בוקעים ועולים אלינו מנככי ימים אלה.

כמו חי ניצב לפנינו נביא הזעם מענתות והוא מדבר אלינו השכם ודבר, ומזהיר אותנו השכם והזהיר: "ואם לא תשמעו אלי לקדש את יום השבת - - - והצתי אש בשעריה" (ירמיה ז, כ).

הנה בוערת הקמה המזהיבה, שדות בור הופכות בין רגע לאפר נשא ברוח הקדים ומתוך הלהבות עולות ונכתבות אותיות קדושות, דברי חזון ישעיהו הנמרצים: "כי באש ד' נשפט"...

אלקי ישראל מדבר אל עמו בקול גדול, אדיר וחזק, מתוך שריקות כדורים ולהבות אש. אולם לצערנו ולמגנת ליבנו גם בהשמע קול השופר לא חרד העם ולא פחד!

האזנים אטומות ואינן שומעות, העינים עוורות ואינן רואות.

ומה הפלא אם הצרות נמשכות ונמשכות, אם גם אחרי כל אלה, עוד הולך העם קרי עם עצמו ועם אלו קיו.

הן צריכים היינו, אחרי ימי מסה אלו, לשנות את חיינו מן הקצה אל הקצה, הן צריכים היינו להתעמק קצת במושג "ארץ ישראל" ולהבין: לא זאת הארץ ולא זה העם. והנה שקט במחנה גם אחרי המכות הנוראות אשר הוכינו, עוד לא ניגש הישוב לחשבון נפשו, לחשבון עולמו.

לכו ונלכה באור ד', נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליו, נוציא את אלקי הנכר מקרבנו, את חילול השבת מתוכנו, את הנבלות ואת הטריפות מכלינו, את הגזל ואת החמס מכפינו, נעשה בעיר ובכפר צדק ומשפט, חסד ורחמים, ושב ד' ורחמנו והשיב את שבותינו כימי עולם יאבדו שונאינו ויבושו ויחפרו מבקשי רעתנו, כי פדה ד' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו.

מחלל השבת-מחללו, אוכל הטרפות-מתפטם. העבודה הערבית - העלמת העין מאחיד, מבשרך נמשכת. אחים לסבל-איש את רעהו חיים יבלע, עולם כרקבוננו רוקב. ולמה נהא זכאים לישועה? ואיזו זכות תעמוד לנו בימי דין?

מאז ומעולם ידע ישראל: מקור הישועה הוא קודם כל בו בעצמו, כך ידע, כך הרגיש כל אדם מישראל, בחייו הפרטיים, בצרותיו הפרטיות, אולם שכח איש ישראל, כי כך נוהג הדבר גם בחיים הלאומיים, בצרותינו הלאומיות, כל סדרי הטבע, סבות פוליטיות וגורמיהן, כולם נקבעים במחשבת תמים דעים. אלקי עולם, הוא המכוון את מהלך הדברים, את סדר עולם ותקונו.

את הדבר הה עלינו להזכיר, ולהכריז בקול: "המזכירים את ד' אל דמי לכם!" אל נהיה ריאליסטים ביותר, אל נקבל את הפורענויות כגזרה ואין להשיב, עוד גואלנו חי, אלקי ישראל אל רחום וחנון הוא אשר לא יעזבנו ולא יטשנו.

על החלוצים וצאצאיהם*

המומנט (=המהלך) ההיסטורי הגדול שזכינו לחיות בו ולראותו: שיבת בנים לגבולם, לארצם ולמולדתם. אחרי חיי תלישות במשך כאלפיים שנה, זמן שהספיק לאזרח את התלישות בתוך הפסיכיקה (=התכונה הנפשית) של העם עד כדי השפעה על כל גילויי החיים, שבים אנו אל הקבוע, המוצק, אל הארץ, אל הקרקע. מעבר ענקי זה, אינו יכול לעבור בלי משבר רוחני עמוק, שיזעזע את היסודות הכי עמוקים של מסורת הדורות.

ואמנם, עדים אנחנו לזעזוע עמוק מאד, לרעידת אדמתנו הרוחנית, שהרסה מבצרים וגרמה לבקיעים ופריצים בחומותינו הכי חזקות.

עמד "עם הספר" בנסיון. בשעות טרופות וקשות, הוא ידע לכתוב את ספרו על גוילים נשרפים, על גבי גופים מעוני גולה ולחוצי גיטו, ולא עמד בנסיון בשעה טובה, בשעה שגיליו רעניים, מדושני ארץ ומעונגי מולדת. עכשיו הוא צריך לכתוב את ספרו לא על גבי גוילי עורות, אלא על גוילי חיים במולדת, על מרחב שדותיו, הריו ועמקיו, עכשיו כבר לא נתבצר מקום לאותיות... פורחות הן בחלל עולמנו, נוגעות ולא נוגעות ואין להם בית אחיזה... יתר על כן, הגוילים מתנערים מהם, ניחא להו בעירומם, בערטילאיותם, אין אלה סובלים את נטל האותיות על גבם...

כי, אכן לא לשמן נעבדו הגוילים... גוילי מצות "דלא מליח ודלא קמית ודלא אפיץ" (גסין כב, א), כי היתה המהומה גדולה והרעש החריש את האזנים.

...משבת תחכמוני, מארמונות החכמה, מהיכלי המדע, יצאו תלמידי חכמים, ד"רים, סטודנטים, עזבו את תורתם, חכמתם ומשנתם, לקחו בימין את האת ובשמאל את הטוריה ויבואו ארצה ישראל, לבנות ארץ לישראל, מולדת לבניו. "ותעבר הרנה במחנה" (על פי מלכים א כב, לו): קדושת העבודה... מסירות נפש... אידיאליות... גדולה מלאכה שהיא נותנת ארץ לעם! ידעו כל באי עולם, כי עוד יש כחות בעם ישראל לבנות לו מכון לשבתו, בכחו, באומץ ידו, באין עמו כחות נכר.

שמעו תלמידים שלא שימשו כל צורכן - יצהלון; גיל אחז יושבי בטל, מיד בעטו זה באביו וזה ברבו, ויצאו לעבוד ולמשא. ולא עוד אלא שזכו לתהלות ותשבחות, היה שמם הולך מסוף העולם ועד סופו, והיו אומרים להם: אתם הם אשר עזבתם את תלמודכם למען בנין הארץ, אף על פי שעדיין לא הגעתם לרועי בקר? - ואלה היו מתגאים ועונים: ואפילו לרועי צאן לא הגענו! (עיי' יבמות טז, א) "עם-הארצות" יותר גרועה לא היתה אלא סימן יותר מובהק לאידיאליות יותר נעלה... שהרי היה בידו של כל אחד להיות תלמיד חכם גדול... רב... ד"ר... אילו רק היה רוצה.

כאן מקום התורפה! עם תגבורת רוח העבודה בטל כבוד התורה. - "בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ד'"... (הושע ה, ו).

לפנים בישראל, כל הכבוד והתהילה לתלמיד חכם, למשכיל, לידען, לפיכך היה כל אחד משתדל להתקרב לתלמיד חכם, לשותות בצמא את דבריו. מה שהיה האדם יתר בקי בספרים, "באותיות

* מתוך הרצאה בפגישת מדריכים בפתח תקוה ה'תרצג. יש לשים לב עד כמה דברים אלה אקטואליים אף לימינו אלה.

הזעירות", היה נחשב יותר בין החברה, (כתוצאה מזה היתה גם התופעה הבלתי רצויה, הזלזול במי שהטבע לא חנן אותו בהתפתחויות תרבותיות, או בבעל המלאכה אשר מצבו הכלכלי לא איפשר לו ללמוד ; את המעוות הזה התחילה לתקן והצליחה הרבה תנועת החסידות, אלא שאף היא לא ניצלה מההפרזה לצד שני, ובימים ההם כבזמן הזה, נהפכה ההגנה להתקפה וזלזול הרבה בלומדים ובלמדנות. מה שהוביר חלקים גדולים משדה החסידות וגרם לפשטי נגע ה"עם-הארצות", עד שבאו פשיטתא בפולניה וליובאוויטש ברוסיה והחזירו עטרה, במידה ידועה, ליושנה).

ברם בכל אלה היתה שאיפה להגיע לדרגת השכלה יותר גבוהה. בראשונה, שה"אוטוריטה" (=הסמכות) היתה הרב, התלמיד חכם, נוצרו שירי ערש שבטאו את ציפיית אמהות ישראל לראות את בניהם תלמידי חכמים, גדולי תורה. משחדרה ההשכלה לרחוב היהודי היה משוא נפשם של הרבה - הסטודנט (בפרובינציה...) הד"ר... (על פרופסור לא העיזו לחשוב...) - הכל בשטח התרבות, האינטלקטואליות. אכן, מדברים על "היפר אינטלקטואליות" ביהדות, מבקרים את זה ומקטרגים, אולם צריכים לזכור שאלמלי אותה רוחניות גדושה שיצרה לנו דמות קרקע מלאכותית בגולה, קרקע רוחנית, לא היינו מחזיקים מעמד מרומא ועד הנה.

היה זה דבר קבוע בפסיכיקה (=התכונה הנפשית) ההמונית, אלא שעתים הפך לפסיכוזה (=מחלת נפש), ואז כמובן היה בו גם מן הקלקלה. אלא שבכל אופן לא היתה קלקלתו מרובה מתקנתו - "וגאונים מגנות אלינו ירדו ומאורות ממאורות".

עד שבאה החלוציות והחריבה את הכל. נעקר יסוד זה על גזעו ועל שרשיו מתוך רקמת מחשבתו של חלק גדול באומה. נעקר ושורש בחזקת היד. הכבוד לפועל, איש העבודה העמד במרכז! במרכז שאיפות הנוער, במרכז הציפייה של אבות ואמהות. מאחלים אחד לשני שבנו יהיה חלוץ טוב, וחסל.

אכן, אילו נשארה לפנינו אותה החלוציות המחריבה, שהחריבה בכח אמתה במסירות נפשה הקדושה, הטהורה, כי אז היתה היא בבחינת "סותר על מנת לבנות", בבחינת "בונה עולמות ומחריבן" שקדם למעשה בראשית. אילו, באמת עמדה במרכז הדמות האידיאלית, הדיוקן הגורדנאי¹, לא היתה היא עושה שמות, היה בה הרבה תקוני זוהר, הרבה טוהר והרבה אמת, אמת הנשלכת ארצה על ידי אנשי אמת, חוזרת וצומחת... אבל, תקופת האידיאליות חלפה עברה מן העולם, הולכים לעבוד מפני שאין דרך אחרת, או מפני שרוצים להרויח. ודא עקא: הפירמה נשארה עדיין! "בצרה קולטת כבצר"... (עיין מכות יב, א) לדאבוננו, פירמה משהיא נכנסת לשוק החיים שוב אין מהרהרים אחריה, מטבע שיצא טבעה במדינה - אפילו נהפכה אסימון אין מדקדקים בה. אף כאן: כל הרוצה ליטול את השם בא ונוטל, ואי אתה יכול להבחין בין ראוי לשאינו ראוי.

הנה כי כן, זוהי הסיבה ששאיפת ההשתלמות של הנוער הארצישראלי היא חלשה מאד. מכאן ל"עם-ארצות" הגוברת מיום ליום. הוא אינו מכיר בה אפילו, והיא איננה מדריכה את מנוחתו. שליו שאנן ילך לו לחזות בהתחרות כדורגל, להסתכל במרוץ סוסים, ואל הספר לא יפנה ולא יביט, ואל המדבר דברי חכמה לא ישית פניו - "והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבוא טוב" (יחזקאל יז, ו).

נזדמן לי ועשיתי את שפתי במושבה סמוכה לתל אביב. אותה שבת "דחווה בציבור היתה". נתרקנה המושבה מצעירים ונעשתה "כמצולה שאין בה דגים" (עיין ברכות ט, ב). מה קרה? - כולם נסעו לתל אביב לראות בהתחרות גדולה של כדורגל... והיתה ההתחרות שיחת היום במושבה, והיה

1 איש "דת העבודה", שחי בפשטות מוחלטת, והקדיש את כל חייו לעבודת כפיים.

דומה שכאילו קיומו של עולם, או לכל הפחות קיומה של ארץ ישראל, תלוי במי שינצח שם על מגרש הבעיטות...

והיה כי תבוא אל הנוער ודברת אליו על תורה ותעודה, על חכמה ודעת, על מחשבות ורעיונות, והיית בעיניו כמתעתע, ואמר ראו זה בא איש עברי לצחק בנו, אשר יאמר כדבר הזה אשר אין לו שחר.

"כי לא ממוצא ולא ממערב" (על פי תהלים עה, ז), לא מימין ולא משמאל. אם כה היה אומר לך: "ימין" והיית מדבר אתו על מוסוליני (שליט איטליה שעזר לגרמנים הארורים), ואם "שמאל" יאמר - והיית מתווכח על מארקס. אבל הוא "לא חילק ידענא ולא בילק ידענא" (חולין יט, א), כי בשרירות לבי אלך וחסל. ואתה: דבר אל העצים ואל הקוצים.

ראה דבריק טובים ונכוחים ושומע אין לך מאת הנוער (על פי שמואל ב טו, ג) - כשנפגשת עם הצעיר מנהלל והשתמשת בו ככוח בציטוטים מא"ד גורדון, הפסיקך הוא באמצע ואמר: "מה, אתה חושב כנראה שאני יודע את גורדון"? - ונסתתמו טענותיך... וכשרצית לתקוף בית"רי אחד ולחסיי במאמר של ז'בוטינסקי, נזכרת במאמר הגדול שקראת ב"חזית העם", על הצורך בהפסקת הפעולה התרבותית וההתרכזות בפעולות ארגוניות וכו' וכו', ושבתוכו היה פסוק פנינה מעין זה: "יותר קל לבית"רי למסור את נפשו בעד דעותיו של ז'בוטינסקי מאשר לקרוא וללמוד אותן"... משל למה הדבר דומה, לאומר לחבירו: אתה רוצה לערפני לשם איזו מטרה? - בבקשה, לשמוע את דבריק על המטרה הזאת - אין לי סבלנות..." ואמנם, הגובה התרבותי של יריבך המתווכח הנלהב אישר את הדברים אישור שאין לפקפק באמתותו.

- כזהו קציר המהפכה בחיי העם, כזהו בציר כרם ישראל אשר הפך שמיר ושית...

הדלקת נר זכרון ביום השואה*

ב"ה כז מרחשון ה'תשכ"ה

לכבוד

תלמידי ישיבותינו

ובנות אולפנותינו

שלום וברכה!

בימים שעיקרם קודש להתיחדות עם הנרצחים בשואה האיומה אשר פקדה את עמנו, נרשמה הצנוע, נר הזכרון המיוחד אשר הבהוביו מדברים אלינו בשפת הדמימה, אין כמוהו לעורר לבנו זכר שמות של קרובי משפחה שנספו בשואה, או שמות של דמויות מתוך ספרי הזכרונות נקסי הקהילות, דמויות שהתרשמנו מרוממות חייהם, מסבלם וממותם.

קנו נא את נר הזכרון המיוחד (אשר גם הקופסא שלו מדברת אלינו), ויהי נא אורו שמור בלבנו משנה שנה.

וזאת המשאלה, כעתירת המצפה לאור חדש אשר על ציון יאיר ונוכח כולנו מהרה לאורו.

משה צבי נריה

* נכתב להוגה הרעיון מר יהושע רבינוביץ, אשר עיצב נר זכרון ייחודי לקדושי השואה.

בליל זה...*

בליל זה קודר, נשרף בית מקדשנו,
נישא קינה ונהי על קברות חללינו
על זקן ונער, טף וגם עולל,
אשר אויב אכזר טרף ולא חמל.

על אבות ואמהות, אלפים ורבבות,
בקרונות דחוסים הוצאו מגיטאות
ילדי טיפוחים יפים כשושנים,
כצאן הובלו כולם ישר לכבשנים.

על עוללים רכים אשר נורו בחיק האם,
והאויב צחק ולא ידע רחם,
בלהב חרבו הראש הקט הותז,
ואמו הורתו חנק בתאי גז.

ועל אשר פלטו מאש הלהבות,
שברעב גועו אי שם ביערות,
ואשר טבעו בים בסערות,
ואשר על סף מולדת קידמום ביריות.

דומם נשב לארץ מדוכאי יגון,
רק נר קטו יאיר חשכת העצבון,
ירא אל ממרום, ירחם עם סגולה,
ועל ציון יאיר באור שחר גאולה.

בס"ד, מנחם אב ה'תש"ז

* קינה שנכתבה במשקלן של קינות תשעה באב וכתוספת להן בעקבות השואה.

חייליו של יהושע בן נון

(דברי פרידה לבוגרי "ישיבת בני עקיבא" בצאתם לאי שם)

"בטבעת הארץ יהיו הדבים לא יסרו ממנו" (שמות כה, טו) - מתפרקים ואין נשמטיך (יומא עב, א) - מי ששימש כנשא ארון הברית - גם בהתפרקו אינו נשמט... תמיד נשאר מחובר לארון, לא יסור ממנו. ומי שנשאר קשור לארון, סמוך יהא לבו ובטוח כי יתקיים בו "נשא ארון את נשואיו ועבר" (פסטה לה, א).

אין ספק שמלחמתנו היא מלחמת מצוה, אם מטעם כיבוש הארץ, וכדעת הרמב"ן (הוספה לספר המצוות עש"ד), ואם משום "מלחמת ישראל מיד צר שבא עליהם" ואלביא דכולי עלמא.

המלחמה הזאת קדושה היא לנו - ועל כן היא צריכה להעשות על ידי אנשי קודש. בבריגאדה הראשונה של יהושע בן נון, במלחמת עמלק, לא נתקבל כל מי שרצה. שם נאמר (שמות יז, ט): "בחר לנו אנשים (צדיקים - רש"י) וצא הלחם בעמלק". המובחרים שבעם הם המתאימים ביותר למערכות אלו.

לא **כיוצאים** את הישיבה הננו רואים אתכם, אלא כהולכים במאוחד ובמלוכד להקים סניף לישיבת "בני עקיבא" אי שם בשורה הראשונה של חזית המגן. אתם מצויידים בלימוד של שנים, במחשבה של תורה ובהרגשה של תורה, ואנחנו בטוחים בעזרת ד' כי באשר תהיו תשארו בני תורה, בני ישיבה.

כשם שיש "רב צבאי" - כך יש גם "מלאך צבאי", מלאך צבאי ההולך לפני מחנה ישראל. בהופעתו במחנה, היתה פקודתו הראשונה של המלאך הצבאי "עתה באתי" (יהושע ד, יד) - על תלמוד תורה באתי" (מגילה ג, א)! הכובשים הראשונים, צבאותיו של יהושע בן נון מלאו את הפקודה. בעצומה של מלחמה ידעו ללון בעומקה של הלכה. ומשום כך נתקדשה הארץ על ידי הכיבוש, שכן כיבוש שכל רגע פנוי שבו מוקדש לתורה - קדוש ומקודש.

היו נא אפוא לחייליו הנאמנים של יהושע בן נון. יום יום ישמר **התמיד**, השיעור הקבוע בגמרא על ידי שני חבריכם המעולים שנתמנו לכך. הנה ציידנו אתכם בש"ס שלם, בגמרות נוספות לשיעור היומי ב"משנה ברורה" ללימוד דינים, וב"קצות החושן" כעולת שבת בשבתו. ואנחנו מקווים כי באלו תהגו יומם ולילה. האחריות העצמית וכושר ההנהלה העצמית - יסודותיה החינוכיים של הישיבה - יעמדו עתה במבחן המציאות הקשה. תוכיחו כי חברים נאמנים אתם לישיבת בני עקיבא ולדרכה.

שומר ישראל ישמור צאתכם ובואכם מעתה ועד עולם. יהי רצון שנזכה כולנו לקבל את פני כולכם בשמחה, בשובכם בשלום.

* מאמר ב"הצופה" יב באדר א, ה'תשח. בזמנו לא נכתב המקום שיצאו לשם, מטעמי בטחון. והמקום הנ"ל היר **ביריה**, הממוקמת בקרבת העיר צפת.

בִּירִיָּה הַלֵּא תִשְׁאֲלִי*

“מעשה בִּירִיָּה מִסְמֵל אֶת אֲחָדוֹת הָאוֹמָה בְּמֵאֲבָקָה.

לְנוֹעַר הַדָּתִי הוֹסִיפָה בִּירִיָּה כְּתֹר חָדָשׁ בְּמַעֲרֻכְתּוֹ - כְּתֹר הָאִסּוּר, “אִסּוּר צִיּוֹן דָּתִי” (נִצְחָק רִפְאֵל).”

יֹם לִקְחוּ - הוֹבְלוּ אֶל כְּלֵא,

נִגְלָה כְּבוֹד בְּגִלְיִלִיד,

כִּי נִעֲוְרוּ כּוֹחוֹת פֶּלֶא

- הַתְּאוֹשֶׁשֶׁת בְּאַלְפִיד!

עַת נֹודַע: נִפֵּל דָּבָר,

- בָּאוּ זָרִים מִקְדָּשִׁיד!

בִּישְׂרָאֵל נִצּוֹץ הַבַּעַר,

- הַדֶּלֶק עִם בְּלִפִּידִיד.

וְאִם בְּפָנֵי בּוֹנֵי מוֹלַדֶּת,

זָרִים סָגְרוּ שַׁעֲרִיד.

בְּנִקְיֵי סֶלַע נָטוּ אֶהֱלֵךְ

וְיִשְׁכְּנוּ בְּתַחֲוִמִיד.

וְלֹא חָתוּ, לֹא נִסּוּגוּ,

בְּנִפּוֹל אֶהֱלֵךְ בִּיד שׁוֹסִיד.

שְׂרִירֵי לֵבָם אִזּוּ שׁוֹרְגוּ,

נִצְמָדוּ אֵלַי סֶלַעִיד.

בִּירִיָּה הַלֵּא תִשְׁאֲלִי

לְשָׁלוֹם אִסִּירִיד,

אֲשֶׁר מִשְׁמֹר הִיָּה לִילָם

וְיוֹמָם - לְבָנוֹת גִּדְרִיד.

“שְׁלַחַן עֲרוֹךְ” אֲשֶׁר סִימּוֹ

רַבִּי יוֹסֵף בִּזְבוּלִיד*,

לְרַגְלָם נֹר הִיָּה תִמִּיד,

עַדִּי עָלוּ עַל הַרְרִיד.

עֵין פִּקּוּחָה בְּחֶשֶׁךְ לִיל,

לְבַל יִבּוֹא זָר בְּגִבּוּלִיד

לֹה נִגְלוּ מִרְאוֹת אֵל

יֹם לְמֹדָה שֵׁם בְּגוּלִיד.

וְיָד קוֹשֶׁרֶת אוֹת טוֹטֶפֶת

בְּהִבְקַע עֲלֶיהָ שַׁחֲרִיד,

הַחֲזִיקָה שֶׁלַח, יָפִי-יָפֶת

לֹא לְמַעַנָם אֶךְ לְמַעַנִיד...

* מתוך חוברת בִּירִיָּה (הוצאת בני עקיבא), מהדורה שנייה תשל"ג: נדפס בשנית ב"שירים אארוג" לכבוד ערב לדמותו של הרב נריה זצ"ל בהיכל התרבות תל אביב ב' באדר א', ה'תשנ"ז. וראה חוברת פלמ"ח 46-47, תשרי-חשוון תש"ז. בבִּירִיָּה הִיוּ נִסְיוֹנוֹת הַתִּישְׁבוֹת בִּידֵי חֲבֵרֵי בְנִי"ע. הַשְּׁלֹטוֹן הַבְּרִיטִי נִיָּסָה לְהַכְשִׁילָם וּבִשְׁלֵב מִסּוּיִם עֲצָר אֶת כָּל תּוֹשְׁבֵי בִּירִיָּה וּתְפֹס אֶת הַמְּקוֹם. הִישׁוּב הַיְּהוּדִי כּוֹלּוֹ הַתְּגִיִּיס לְהַגְנָתָם, וְזָכָה לְהַצְלָחָה מִסּוּיִמָּת. עֲמִידָתָם הַהִרְוֹאִית שֶׁל חֲבֵרֵי בְּנִי"ע בְּבִירִיָּה הִפְכָּה לְשֵׁם דָּבָר וְזָכָתָה לְתִמְכִּיכָה מְכָל שְׁדֵרוֹת הָעָם. בְּעֻקְבוֹת הַמִּאוֹרְעוֹת חִיבֵר רִבִּינוּ שִׁיר זֶה. גִּרְעִינִים קִיבּוּצִיִּים מְבַנִּי הִישִׁיבָה הִיוּ מִהַמִּישְׁבִּים שֶׁל בִּירִיָּה. וְעִיִּין בְּסִפְרָנוּ עִמ' 62.

1 בבִּירִיָּה סִיִּים ר' יוֹסֵף קֶאֶרוּ לְכַתּוֹב אֶת סִפְרוֹ "שְׁלַחַן עֲרוֹךְ".

וכי הפליאו מכותם שוטרי אדום מעניך. בדומיה כאב נשאו, – מכאוב עם במכאוביך.	ועזי נער גוי הרנינו בהעפילם אל משגביך. עלו, באו, וישכינו – שכינת אל בחלמישיך.
ביריה, את לנו אור! לעד יהלו חלוציך, מני צנוק יצאו לדרור בנים – כנור הם לשיריך!	רון תקומתך און יצקה, בין חומות על בחיריך, כבני מלך דרור מלאו בכלא עכו, נסיכיך.
ביריה, הלא תשאלי לשלום אסיריך, אשר משמר היה לילם ויומם – לבנות גדריך.	לא אבו חלל הבוהן' יד אחזה במעדריך, ועת סחבום הכלבים, רעבו, צמו כפיריך.

1 לא הסכימו לתת טביעת אצבעות לשלטונות בית הסוהר.

משפט צורר היהודים בהלכה*

אמרו לאלקים מה נורא מעשיך (תהלים סו, ג) -
הנהרגים הורגין את הורגיהם והנצלבים צולבין את
צולביהן! (סוף מגילת אסתר רבה י, טו)

ראשי פרקים

א. חובת רדיפה והעמדה לדין לרוצח

ב. רבונות מדינה לגבי רוצח הנמצא בתחומה

ג. דין רוצח לפי פקודה

ד. רוצח על ידי אחרים

ה. אפשרות שיפוט במשפטי המלוכה

ו. אחריותו של המשלח בשפיכות דמים

ז. ענישה על פי צרכי השעה

ח. עונש מדין רודף

סוף דבר

לכידתו של רוצח ההמונים - שם רשעים ירקב - במדינת ארגנטינה, והבאתו אל אדמת ישראל
לשם העמדתו למשפט והענשתו - אם יש בכלל מושג של עונש על רבבות רציחות וגרימת יסורי
שאול למיליונים - עוררו את המחשבה לברר במקורות ההלכה את הצדדים המשפטיים של הנושא.

א. חובת רדיפה והעמדה לדין לרוצח

מושג גואל הדם בתורה שונה לגמרי מהתפיסה המקובלת, הלקוחה מהמציאות שבין עמי
המזרח. המעין בהלכות גואל הדם, יווכח, שאין מי שסובר שגואל הדם חייב, או אפילו מותר לו,
להרוג את הרוצח לפני עמדו למשפט. לא נאמר אלא שאם הרגו אז - פטור הוא (מכות י, ב). והטעם
מפורש בתורה: "כי יחס לבבו" (דברים יט, ו). כלומר פוטרים אנו את גואל הדם, מכיון שרואים אנו

* נדפס ב"ענבי פתחיה" עמ' 245-237.

אותו כאנוס, אבל לכתחילה אסור לו להורגו (עיי' ישועות ישראל חושן משפט סימן ב. להגאון רבי יהושע מקוסנא ד"ל, ועיי' אור שמח פרק ב מהלכות רוצח הלכה ד).

רק אם נידון הרוצח בשוגג **לגלות** בעיר המקלט ויצא ממנה בזדון (לפי פשוט הגמרא, וכן משמע בריטב"א), או גם אם ברח הרוצח לעיר המקלט **לפני המשפט** ויצא ממה בזדון (לפירוש רבינו חננאל במכות יב, א) - אז יש לפנינו מחלוקת תנאים, שלדעת רבי יוסי הגלילי **מצוה** על גואל הדם להורגו, ולדעת רבי עקיבא - **רשות** (מכות יא, ב). וטעם הדברים מבואר ברמב"ם (פרק ה מהלכות רוצח הלכה י) מפני שבמקרה זה הרוצח מתחייב בנפשו ש"הרי זה התיר עצמו למיתה", "שפשע הרוצח בעצמו לצאת חוץ למקלטו" (ריטב"א מכות יב, א), והמקור הוא בספרי סוף סימן קס: הרי הוא מתחייב בנפשו. וכיון שבמו ידיו ביטל את החסות שנתנה לו תורה, הרי לדעת רבי יוסי הגלילי מעשה זה גורר אחריו **מצוה** להורגו, ואילו לרבי עקיבא אף במצב זה, אין כאן אלא **רשות** להורגו, (והלכה כדבי עקיבא, רמב"ם שם).

מדברי רש"י ז"ל למדנו טעם אחר לדבר, שפירש ברוצח **שהגולה** על ידי בית הדין לעיר מקלט, שאם יצא משם, "ורצח גואל הדם את הרצח - אין לו דם" - בהריגתו. **ש"הרי הוא כהורג את המת שאין לו דם"** (במדבר לה, טו). ונראה שכוונתו היא שאין לרוצח זכות חיים מעבר לתחום עיר מקלטו (ועיי' להלן, פרק ב), ולפיכך גם שאר כל אדם - אין חייבין עליו (מכות, שם). ובפירוש רבינו הלל לספרי (במדבר, סוף סימן קס): "ומדכתיב **אין לו דם** - רשות ביד כל אדם להרוג, דלא מחייב עליו".

גואל הדם הוא גם הזרוע המבצעת של בית הדין **אחרי המשפט**, ולאחר שנידון הרוצח למות - **מצוה** בגואל הדם שהוא ימית את הרוצח (רמב"ם פרק א מהלכות רוצח הלכה ב, על פי פירושו בברייתא שהובאה בסנהדרין מה, ב). וזהו פסוק מפורש בתורה: "ושלחו זקני עירו וגו' ונתנו **אתו ביד גאל הדם**" (דברים יט, יב). [ורש"י ז"ל שפירש הברייתא דמיייר ברוצח שוגג **שיצא** מעיר מקלטו, וכדעת רבי יוסי הגלילי, ודאי אינו חולק על ההלכה של הרמב"ם, שכאמור מקרא מפורש היא, אלא שלא נראה לו לפרש שהברייתא מתכוונת לכך, כיוון שלא הוזכר בה הפסוק שבדברים "ונתנו אתו ביד גאל הדם", אלא הפסוק שבבמדבר (לה, יט) "גאל הדם הוא ימית את הרצח"].

מטעם זה - מסבירים נושאי כליו של הרמב"ם, ב"ספר המצוות" לא מנה הרמב"ם את מצות גואל הדם כמצוה נפרדת, אלא כלל אותה במצוה הכללית של המתת הרוצח "לפי שחיוב הריגת הרוצח על ידי גואל הדם, הוא אחד מדקדוקי מצות הריגת הרוצח המוטלת על בית הדין" (הרי"י דיליאן, מגילת אסתר. תשובה להשגת הרמב"ן מצות עשה יג), "והגואל הוא שליח בית דין בזה, כמו העדים בשאר חייבי מיתת בית דין [שנאמר בהם: "יד העדים תהיה בו בראשנה להמיתו" (דברים יז, ז)], (התשבץ, זוהר הרקיע אות נג).

אכן הרמב"ן מונה מצות גואל הדם כמצוה נפרדת, כי לדעתו מוטל על גואל הדם תפקיד רחב יותר, והוא: "שיבקשנו גואל הדם וירדוף אחריו וינקום נקמתו ממנו, שיביא אותו לבית דין ויומת כמשפטו, או שירצח אותו הגואל אם לא יוכל לו בית דין" (השגות לספר המצוות). ולפי שיטת הרמב"ן צריך לומר, כי מה שאמרו ברייתא בסנהדרין מה, ב, שאם אין לו גואל הדם, שבית דין מעמידין לו גואל, שכוונה היא שחובה היא על בית הדין להטיל תפקיד זה על אדם מסויים "שירדוף אחרי הרוצח וכו' ויומת כמשפטו" וכו'.

בהמשך לשיטת הרמב"ן, מסתברים יפה דברי אחד הראשונים בחידושים למסכת סנהדרין המיוחסים להר"ן (סנהדרין שם), שמצוה היא ש"גואל הדם יטען טענותיו בפני בית דין על שראוי להמיתו, ושאם אין לו גואל הדם, שבית הדין יעמיד אדם אחר תחת גואל הדם שיטען בחובת הרוצח". ולמדנו שישנה מצוה לרכז את חומר האשמה ולהביאו בפני בית הדין, ואם אין קרוב

משפחה המטפל בדבר, מוטלת החובה על בית הדין עצמו למסור לידי מישחו מיוחד, את הכנת משפטו של הרוצח.

דברי הרמב"ן וחידושי הר"ן מעמיקים את תכנו של מושג גואל הדם, שכוונתו היא שכל מעשה רצח אסור לו שישאר ללא עונש, ואין זו רק חובתו של הקרוב - אשר בדרך הטבע "חס לבו בקרבו" - אלא גם חובתו של הציבור, שאסור לו להשאר עומד על הדם ללא פעולה ממשית, וחייב הוא לדאוג לכך שהרוצח יבוא על עונשו.

בהתאם למגמה האמורה, מובנים לנו יפה דברי פוסק גדול בדורות הרבה יותר מאוחרים, הגאון רבי מנחם מנדל ז"ל רבה של ניקלשפורג - תלמידו של הב"ח - הרואה את המושג הזה כמעשי מאד גם בזמן שאין לנו בתי דין, והדן הלכה למעשה במצות גאולת הדם מתחיל בחובת הקרוב ומסיים בחובת הציבור.

וכך הם דבריו בשו"ת "צמח צדק" (הראשון), סימן קיא: מצוה מוטלת על גואל הדם להמית את הרוצח, וזה פשוט הוא שאם אין הוא בעצמו יכול להמיתו, ויכול להמיתו על ידי אחר, על ידי הוצאת ממון - שצריך להוציא ממנו על זה ככל מצות עשה שבתורה, כמו תורה שחייב אדם ללמד את בנו, ואם הוא אינו יכול ללמדו, צריך לשכור לו מי שילמדנו... ואם לחשך אדם לומר דילמא אין מצוה אלא ברוצח ישראל, אבל לא בגוי, היא ודאי לאו מילתא היא, דמאי שנא, ואין לזה סברא כלל, ואטו יהא דינו דגוי קיל מישראל?... ונכון הוא שאותן הוצאות היתירות על הרגיל... יתנו מתוך הקהל, כדי לגדור הפרצה, שאם חס ושלום לא יהיו נוקמים מן הרוצח, יהיה דמך של בני ברית חס ושלום כהפקר, ויוסיפו לעשות כאלה חס ושלום... לכך צריכים כולם לסייע לזה. וכן נהגנו פעמים הרבה ועשינו עם פרנסי הדור, שהיו מעמידים גואלים לרדוף אחר הרוצחים, ואפילו לפעמים כשהיינו יודעים שלא נוכל להוציא מכח אל הפועל להנקם מן הרוצח, אפילו הכי היינו מעמידים גואלים לרדוף אותם בדין, כדי שיהא מפורסם שאין דמך של בני ברית הפקר".

ב. רבונות מדינה לגבי רוצח הנמצא בתחומה

החובה לרדוף ולתפוס את הרוצח, ולהביא אותו בפני בית הדין, על מנת לגאול את דמו של הנרצח - אינה מכירה גבולות עמים.

כבר פסק קין את פסוקו: "והיה כל מצאי יהרגני" (בראשית ד, יד). רוצח במזיד - פקעה זכות חייו והפקיע את עצמו מחסותה של החברה האנושית. ומקרא מלא הוא שאף חסות מקדש אינה עומדת לרוצח במזיד: "וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה - מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כא, יד).

יפה הסביר הגאון בעל חידושי הר"מ ז"ל - האדמו"ר הראשון לבית גור - את המשמעות של ערי מקלט: אדם שרצח אפילו רק בשוגג, **אין לו שום מקום בעולם**, "כי לארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה, כי אם בדם שפכו" (במדבר לה, ג), אלא שחס הקב"ה על הרוצח בשוגג, שיודע שאין לו מקום על ידי שנזדמן לו חטא גדול כזה להרוג נפש, והעמיד לרשותו **מקום** - "ואשר לא צדה וגוי" ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה" (שמות כא, יג) - (שפת אמת, פרשת מסעי תרל"א-תרל"ד). **אכן רוצח במזיד נשאר ללא מקום**, וכל הקודם להורגו זכה (ועיי' סנהדרין סו, ב, הארי והזאב וכו', אין להם תרבות ואין להם בעלים, כל הקודם להורגו - זכה, מאי זכה? זכה לשמים)!

וכבר פסק אחד מראשוני הפוסקים המובהקים באשכנז - מהר"ם מירזבורק ז"ל - כי רוצח במזיד שהרגוהו גואלי הדם "גברא קטילא קטלו - ואין לו דמים" (נימוקיו שבסוף שו"ת מהר"י ווייל) - ומה חסות שייכת על גברא קטילא?!

זכר לדבר, שאין רבונות מדינה יכולה לשמש כחסות לרוצח, הננו מוצאים גם בדברי אגדה במסכת מכות יב, א, שם נדרש הפסוק בישעיה (סג. א) "מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה", על "גואל דמן של ישראל" (עין מהרש"א. שם), שהרגו לשר של אדום בבצרה, בשטחה של מדינת אדום...

אדרבה: מציאותו של רוצח במזיד בתחומי מדינה מסוימת, רק מטילה חובה על אותה מדינה - חובה לדונו ולהמיתו. וזוהי חובה חמורה מאד, אשר אם אין מקיימים אותה - אותו שלטון עצמו מתחייב בנפשו, שהרי כך כתב הרמב"ם בידו החזקה: "ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל, והם ראו וידעו לא דנוהו" (פרק ט מהלכות מלכים. הלכה יד).

ומקרא מלא דיבר הכתוב: "ועלו מושעים בהר ציון לשפט את הר עשו" (עובדיה א, כא).

הטענה - בנידון דידן - שמדינה שבה נמצא הרוצח היא גם **הזכאית** לשפט אותו, ועל ידי הוצאתו מתחומיה של אותה מדינה נפגעה **זכותה**, טענה זו נסתרה מכח העובדה שאותה מדינה התעלמה במשך שנים ממצאות הרוצח בתחומיה, ומהחובה הרובצת עליה להעמידו לדין, ובמקרה מסוים נתנה גם אפשרות בריחה לרוצח אחר - "יען שלחת את איש חרמי מיד" (מלכים א כ, מב) - ובזה הופקע והופקר זכותה זאת לכל הקודם וזוכה בו.

אף אם ישנו חוק במדינה שנתנה חסות לרוצח, הנוגד את הדברים האמורים ויכול מישוהו לטעון שבכגון דא "דינא דמלכותא דינא", אף אנו אומרים לו היסוד של דינא דמלכותא דינא הוא כמו שכתב הרשב"ם (בבא בתרא נד, ב, ד"ה מי), "שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו". ויפה הסיק מזה אחד הרבנים הגדולים בליטא הגר"א רבינוביץ ז"ל - הי"ד - בספרו "עין יהודה" עמ' ריב: "וחזינן מזה - שדינא דמלכותא דינא הוא רק בדבר שיש לבני המדינה בעצמם רשות ושלטון לעשות כרצונם, אבל בדבר שחסר גם מהם הכח והשלטון ומשוללי כח המה לעשות בזה כרצונם, מה יוכל להועיל דינא דמלכותא, כי איך אפשר להיות כי יהיה להמורשה זכות ויפוי כח יותר מאשר להמרשה".

שום "דינא דמלכותא" אינו עומד בפנינו במקרה זה, כי אין כח חוקי בידי שום שלטון להעניק **זכויות** וחסות לרוצח במזיד. ולהיפך: - כאמור - מציאותו של הרוצח בתחומיה של אותה מלכותא, של אותה מדינה, מטילה עליה חובות, דיונו וחובת המתתו.

ג. דין רוצח לפי פקודה

הטענה העיקרית שמשתמשים בה הרוצחים, פושעי המלחמה, שהם רק בצעו פקודות שקיבלו מגבוה, ולכן אין הם נושאים באחריותן.

טענה זו אין לה כל בסיס, כיון שלדברי עבירה אחראי עושה העבירה. ואף אם ניתנה פקודת עבירה על ידי מלך, חייב אדם במקרה זה להמרות את פי המלך, ואסור לו לבצע את פקודתו (סנהדרין מט, א). ואם בכל דבר עבירה חייב אדם להמנע מבצועה, הנה כשהדבר נוגע לשפיכות דמים, שפקדו עליו לרצוח אדם או אנשים - חייב הוא גם **למסור את נפשו וליהרג** ובלבד שלא להרוג אחרים.

אפילו בני נח שלא נצטוו על קידוש השם (סנהדרין עד, ב; ירושלמי שביעית ד, ב), אין זה אלא בשאר עבירות, אבל למסור נפשם על שפיכות דמים אף הם נצטוו, שכך כתב ה"משנה למלך" בספרו "פרשת דרכים" (ד"ר שני): "דהא דאמרינן דבן נח אינו מצווה על קידוש השם, היינו דוקא בעבודה זרה וגילוי עריות - דאיצטריך קרא לתרווייהו ללמדנו דישאל מזההרים באלו לקדש את ד', ואם כן איכא למימר דבבן נח דלא גלי קרא בהו - דלא הוזהרו על קידוש השם, אבל **שפיכות דמים** דלאו מקרא נפקא, אלא מסברא ד"מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, אימא דדמא דחברך סומק טפי" (פסחים כה, ב) - בסברה זו מהיכא תיתי דיש חילוק בין ישראל לבן נח?!

ואם עבר ושפך דמים, ולא נהרג כמצותו, חייב הוא מיתת בית דין (הגאון רבי מאיר דן פלוצקי ז"ל "כלי חמדה" דברים, ענד קנ).

אף אם יטען שוגג הייתי - הרי זה שוגג הקרוב למזיד שחייב על כך, שכך כתב הרמב"ם: "וכן אם הרג והוא לא ידע שאסור להרוג, הרי זה קרוב למזיד - ונהרג, ולא תחשב זו להם [לבני נח] שגגה, מפני שהיה לו ללמוד ולא למד" (פרק י מהלכות מלכים הלכה א).

ד. רוצח על ידי אחרים

כלפי הטענה שהוא לא ביצע את מעשי הרצח במו ידיו, אלא אחרים הם שהוציאו פקודותיו לפועל, ו"אין שליח לדבר עבירה" (קידושין נב, ב) - כלומר **השולח** איננו אחראי למעשי **השליח**.

הנה שנינו בבראשית רבה לד, יא: "מיד איש אחיו" (בראשית ט, ה), אמר רבי חנינא כולם בהלכות בני נח וכו', **על ידי שליח** שנאמר "שופך דם האדם באדם [על ידי אדם] - דמו ישפך" (שם ו).

פירש מהר"ש יפה: על ידי שליח - שהרג חבירו על ידי אחר, דבדיני ישראל המשלח פטור שאין שליח לדבר עבירה, רק שדינו מסור לשמים, אבל **בני נח - הורגים אותו בבית דין** כי חיובו של השליח איננו משחרר את השולח מאחריותו הוא.

ולכאורה הדבר קשה, שהרי הטעם של "אין שליח לדבר עבירה" הוא משום שדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין (קידושין שם) - וכיון שסברא היא, הרי כוחה יפה גם לגבי בני נח?!

- אכן כבר כתב התשב"ץ בתשובה (חלק א, סימן קנ), דהיכא שהשליח מוחזק לעבור עבירה זו לא שייך אין שליח לדבר עבירה, כיון שהמשלח יודע יפה שהשליח ישמע לו. ודעת התשב"ץ הובאה ביתה יוסף בטור חושן משפט סימן שפת, וכך פסק הרמ"א שם סעיף טו בהג"ה (וראה לתשב"ץ מהתוספות בבבא קמא נ, א, ד"ה אלא וכו' דסבור שלא ישמעו לו). **וכיון שבני נח מוחזקים בעבירות - חייבים גם שולחיהם.**

ועיין בתשובות מיימוניות שבסוף ספר נזיקין סימן י, יד: "והני מילי התם [בישראל האומר לשלוחו **ישראל** צא והרוג את הנפש] דקרוב לודאי **שלא יעשה**... אבל על ידי עכו"ם נראה לי דברי היוקא, והוה ליה כשולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן ומסר להו גוואזא וסילתא דחייב אפילו בדיני אדם כאילו עבד איהו גופיה **בידים**, כי הערלים שמחים לאיד כאשר יגילו בחלקם שלל, כשיש להן לילך על יהודי".

בדרך זאת הוסיף לפרש ב"תפארת ציון" להרי"ז ידלר ז"ל (בני ברק ה'תשי"ח) כי משום כך מתחייב בן נח גם על ידי שליח, "דאחרי שהמשלח יודע בנפשו שהוא עצמו חשוד על שפיכות דמים, הגם שהוא מצווה על זה מד' יתברך - לכן אין שייכת בו הטענה דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין".

כל זה לא אמרנו אלא לפי פשטות הגמרא דסברא היא, אבל לפי מה שכתב הריטב"א בקידושין שם דגזירת הכתוב היא [נמכח דעה זו השיג בקצות החושן סימן שפח על התשב"ץ, דלפי זה אין לחלק בין הוחזק ללא הוחזק], הרי לא קשה מידי, דגזירת הכתוב בישראל נאמרה ולא בבני נח.

וכך כתב בספר "משנת חכמים", הלכות עכו"ם וחקותיהם (דף נה, ב): "... ולבד שנמצא כן מפורש, הוא מילתא דאתיא מסברא, דהא דקיימא לן דאין שליח לדברי עבירה, היינו דניתנה תורה ונתחדשה הלכה - אבל בבני נח כשם שמועילה שליחות לדבר היתר, וכדקיימא לן שאף דאין שליחות לעכו"ם - אינהו לדידהו הוו שלוחין, הוא הדין דאף לדבר עבירה יש שליחות".

ואפשר להוסיף ולהסביר טעם חיוב השולח בבני נח, כי כלל גדול הוא בדינו שגורם אינו חייב מיתת בית דין, ורק חייב מיתה לשמים, במה דברים אמורים בישראל (עיין רמב"ם פק ב מהלכות רוצח. הלכה ב), אבל בבני נח הלכה מפורשת היא שגם **גורם** חייב: "בן נח שהרג נפש - או שכפתו ונתנו לפני ארי או שהניחו ברעב עד שמת - הואיל והמית מכל מקום, נהרג" (רמב"ם פק ט מהלכות מלכים, הלכה ז). ולמדנו שכל שבישראל חייב מיתה לשמים, בבני נח - נהרג עליו.

והרי ברור שכל שולח, אין לך גורם גדול מזה - ובישראל חייב הוא בדיני שמים כמפורש בקידושין מג, א, ומשום כך בבני נח חייב הוא מיתת בית דין. [ומה שלא הביא הרמב"ם מפורש דין שליח להריגה בבני נח, אפשר משום שלא נאמר בפרוש בגמרא דילן. ועוד ניתן לומר, דלרמב"ם אין חיובו של שולח לדבר עבירה אפילו בשליחות יד ובטביחה ומכירה אלא מדין גורם (ועיין קידושין מב, ב) - וכמו שכתב המהרי"ט בחידושיו לפרק שני קידושין - ולדעתו מה שאמרו במדרש רבה אין זה כלל מדין שליחות, וכיון דעיקרו משום **גורם**, שפיר כלול הוא באותה הלכה דכפתו ונתנו לפי ארין].

ה. אפשרות שיפוט במשפטי המלוכה

מה שבני נח חייבים גם על גורם הוא משום שבני נח דנים אותם לא על פי גזירת הכתוב ודין התורה כמו בישראל, אלא על פי ההגיון האנושי, ולפיכך אין לפטור את הגורם ממיתה, כי דין המלכות פועל לפי צרכי הבטחון של החברה.

שמענו זאת מתוך הסבר כללי של רבינו מנחם המאירי ז"ל: "וכן כל כיוצא באלו שחייבין מיתה בישראל, אלא שאין בית דין ממיתין אותן - בבני נח נהרגין, שהרי אף בישראל רשאי המלך להרגן" (בית הבחירה, סנהדרין נז, עמ' רכו).

וגדולה מזו, שאף בישראל דין השולח כבמקרה שלפנינו הוא חמור יותר מגורם סתם, שכך שנינו ברמב"ם פק ב מהלכות רוצח הלכה ב: "השוכר הורג להרוג את חבירו או ששלח עבדיו והרגוהו וכו' - כל אחד מאלו שופך דמים הוא, ועון הריגה בידו, וחייב מיתה לשמים ואין בהם מיתת בית דין".

יפה כתב בהיכלי שן סימן י, **דבאומר** חייב בדינא זוטא כדן **גורם**, ואילו בשוכר - חייב בדיני רבא **כעושה** (עיין קידושין מג, א), ולזה התכוון הרמב"ם בלשונו "**עון הריגה בידו**", והיינו דבאמת יש חיוב בדיני שמים גם **באומר**, אלא ששם חיובו הוא רק **כגורם**, ואילו בשוכר חיובו הוא ממש **כעושה**. דבכדי שיהיה ממש "**עון הריגה בידו**" - בעינן מעשה. [ומיושבת בזה קושיית הש"ך בחושן משפט סימן לב ס"ק ג, ועיין חידושי הרי"מ שם].

כדאי להביא כאן דברי הרמב"ן בבראשית לז, כו: "והנה ראובן לימד להם שלא ישפכו דם בידם, אבל ישליכוהו בבור וימות שם, שאין עונש הגורם כעונש השופך דם, ובא יהודה עתה ואמר

גם זה **יחשב לנו לרציחה**, כאילו אנחנו הרגנוהו, וכן הדבר באמת, וכענין שאמר הכתוב ואתו הרגת בחרב בני עמון (שמואל ב יב, ט) ודינא רבא ודינא זוטא איכא בינייהו (קידושין מג, א) ושניהם אמרו אמת". והשתא ברור דכיון שבישראל חייב מיתה בידי שמים בדינא רבא **כעושה**, בבן נח בכי האי גוונא נהרג.

ועיין ב"כלי חמדה" להגרמ"ד פלוצקי ז"ל פרשת נח (עמ' 18), שכתב דרק היכא דחייב מיתה בידי שמים אינו אלא אסמכתא, בכהאי גוונא אין בית דין הורגין בבני נח, אבל במקום שמקור החיוב מפורש בקרא, בית דין הורגין על כך, והכא הרי מפורש "ואתו הרגת בחרב בני עמון" [שלדעת שמאי הזקן חייב בכהאי גוונא אפילו בדיני אדם], אף על גב שלא היה אלא גורם, שמע מינה דגורם חייב מיתה לשמים כדין **רוצח** ממש, ולכן בבני נח נהרג.

[אמנם לפי מה שכתב המשנה למלך בפרק ב מהלכות רוצח הלכה ב בשם הריטב"א, דדוקא **שוכר** להרוג, דעביד מעשה (וכן עבדיו שהם **שכורים** לו), אבל **בדיבורא** לא מחייב **אפילו בדיני שמים**, נצטרך לומר לכאורה שבמקרה של ציווי גרידא, בבן נח אינו נהרג.

אולם הגאון רבי אברהם ז"ל מטשיכאנאוו, כתב בספרו "זכותא דאברהם" דכיון דהרמב"ם פוסק דבני נח נהרגין על שלא עשו דין (כמו במעשה שכם), אם כן בן נח **שצוה** להרוג חבירו חייב מיתה, מצד דינים, דמה אם לא עשה דין בחבירו שהרג - חייב מיתה, זה שצוה בעצמו להרוג - אינו דין שחייב מיתה (הובאו דבריו ב"חמדת ישראל", קונטרס נח מצוה, עמ' קפב).

ו. אחריותו של המשלח בשפיכות דמים

ראוי לציין, שלפי אוקימתא אחת בגמרא קידושין מג, א, מודה שמאי הזקן שבכל התורה כולה אין שליח לדבר עבירה, אלא שהוא סובר **שרציחה** יוצאת מכלל זה - "ואיבעית אימא שאני התם דגלי רחמנא ואותו הרגת בחרב בני עמון".

אמנם מפי אחד מגדולי הפרשנים - הרד"ק - אנו שומעים שבמקרה זה הוטלה כאן אחריות מיוחדת על השולח: "אף על גב דבכל התורה כולה אין שליח לדבר עבירה הכא שאני שהכתוב קרא **הורג** שנאמר ואותו הרגת, והטעם לפי שהיה **מלך ואין עובר על מצותו, כאילו הוא הרגו**, וכן שאול שצוה להרוג נוב עיר הכהנים כאילו הוא הרגם, ואף על גב שאין לאדם לעשות מצות מלך בזה הענין וכיוצא בו, כמו שכתבנו למעלה "כל איש אשר ימרה את פיך יומת" (יהושע א, יח), יכול אפילו לדבר עבירה תלמוד לומר רק (רד"ק שם), אף על פי כן אין כל אדם נזהר בזה וידוע לדרוש אכין ורקין, לפיכך **העונש על המלך**" (שמואל ב יב, ט).

כדברי הרד"ק אנו מוצאים גם ב"שיטה לא נודעה למי" קידושין מג, א: "ועוד דדומיא דדוד ודאי שולח חייב בדיני שמים, דכיון שהיה דוד מלך, יודע היה שיקיים יואב מצותו!"

[וכבר הקשה בהכילי שן סימן י, דהיאך למד שמאי הזקן מכאן לעלמא, דהרי אפשר שרק דומיא דדוד יש שליחות להריגה, מה שאין כן באומר לחבירו:

ותירץ שם בסימן יב: דדריש קרא יתירא, דכיון דכבר נאמר שם "את אוריה החתי הכית בחרב", אם כן למה לן דשני קראי בדיבוריה זימנא אחריתא "ואותו הרגת" ועל כרחך למידרש מיניה, ושפיר יליף מיניה לעלמא דחשבינן עוון ההריגה על המשלח - להכי הדר וכתב קרא "ואותו הרגת", לאשמועין דיש שליח דבר עבירה - וכאילו הרגו המשלח בעצמו בעלמא].

הרי לנו דבריו המסבירים של הפני יהושע, בבא קמא נו, א, ד"ה ודוקא שוכר וכו', "הא דאמרין דהשולח חייב בדיני שמים, היינו היכא שהשליח עשה המעשה בציווי של המשלח, **שעיקר המעשה מיוחד להמשלח**, שחפץ בזה הענין, ולולא ציווי של המשלח לא היה השליח רוצה לעשות

זה המעשה, ומדין שלוחו של אדם כמותו אתינן עלה, דנהי דבדיני אדם פטרינן ליה מטעמא דדברי הרב וכו', מכל מקום יש לחייבו בדיני שמים, כיון שעיקר המעשה מיוחד אליו, כגון בענין יואב בהריגת אוריה, שלא עשה יואב אלא לקיים ציווי דוד המלך - לכן פשיטא ליה לתלמודא דחייב דוד בדיני שמים, וכן האומר לשלוחו הרוג את הנפש, **שהמשלח עיקר בענין זה**, ורוצה שהשליח יעשה זה בשליחותו, ולולא שליחותו לא עלה על דעת השליח לעשותו, אלא לקיים ציווי המשלח עשה כן, לכן חייב בדיני שמים, מדין שלוחו של אדם כמותו".

ברור אפוא מכל האמור, שאחריותו של מי אשר כח שלטון בידו, היא הרבה יותר כבדה משולח בעלמא, כיון שברור לו שפקודותיו תמלאנה, הרציחות תבוצענה והדם הנקי ישפך גם ישפך.

וגדולה מזו מצאנו בדברי חז"ל בבא קמא קיט, א, ששלטון אחראי אפילו לגורם דגורם: "וכי תימא הנפקא מינה היכא דקעביד בידים אבל גרמא לא, תא שמע אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים, וכי היכן מצינו שהרג שאול את הגבעונים? - אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון, מעלה עליו הכתוב **כאילו הרגן**".

בסנהדרין צה, א, מצינו אחריות עוד יותר רחוקה: "אמר לו הקב"ה לדוד עד מתי יהיה עון זה טמון בידך, על ידך **נהרגה נוב עיר הכהנים**, ועל ידך נטרד דואג האדומי, ועל ידך נהרג שאול ושלשת בניו".

כמה נמרצים הם דברי הרמב"ם בפרק ד מהלכות רוצח הלכה ט: "אף על פי שיש עוונות חמורים משפיות דמים, אין בהם השחתת יישובו של עולם כשפיות דמים... אבל שפיות דמים מעבירות שבין אדם לחבירו, וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עון זה, ולא יצילוהו מן הדין, שנאמר (משלי כה, יז): "אדם עשק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו", צא ולמד מאחאב עובד עבודה זרה, שהרי נאמר בו "רק לא היה כאחאב" (מלכים א כה, כה), וכשנסדרו עוונותיו וזכויותיו לפני אלקי הרוחות, לא נמצא עון שחייבו כליו, ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר "ויצא הרוח ויעמד לפני ד'": (מלכים א כב, כא) - זה רוח נבות (סנהדרין קב, ב) ונאמר לו תפתה וגם תוכל (שם כב), והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא **סיבב**".

ז. ענישה על פי צרכי השעה

עד כאן לא דיברנו אלא ממשפט בית הדין, דהיינו סנהדרין, שהם דנים וממיתים לפי כל חומר ההקפדה שהקפידה תורה בדיני נפשות. אולם מצינו שגם לבית דין נמסרה [בהלכה למשה מסיני - רש"י סנהדרין פא, ב, דה ותיבא דמזיא] אפשרות נוספת של המתה, והיא: מכניסים אותו לכיפה. מי שאין בידו בית דין להורגו לפי דיני נפשות המקובלים "מאכילין אותו לחם צר ומים לחץ עד שיצרו מעיהן, ואחר כך מאכילין אותו שעורים עד שתבקע כריסם מכובד החולי" (סנהדרין שם, רמב"ם פרק ד מהלכות רוצח הלכה ח).

המתה זו נאמרה שם לגבי הרוצח במזיד, בעדים בלא התראה, וכיוצא בזה שהרצח מבורר הוא, אלא שלא ניתן לבית דין להורגו (סנהדרין פא, ב).

כמה מענין הדבר, שלדעת אחד הראשונים, והוא רבי שלמה מן ההר (הרשב"א ממונטפלייר), גם מה שאמר שמאי הזקן בשולח לרצוח **השולח חייב**, היינו דכונסין אותו לכיפה, כדין מזיד בלא התראה (שיטה לא נודעה למי, קידושין מב, א).

ברם מלבד זה כבר נרמז לעיל, שבני נח דנים אותם במשפטי המלוכה, וכאן נפתח לנו שער מיוחד לדיני נפשות בזמן הזה.

כי אף בישראל לא ככל משפט התורה - המחמיר מאד והמכביד מאד בדיני נפשות - את ידי האחראים לשלום הציבור, והוא איפשר שיפוט מיוחד נוסף, בעל סמכויות רחבות ביותר, והוא משפט המלך [ימלך במשפט יעמיד ארץ] (משלי כט, ד) ולא עוד אלא שהעניק משפט זה וסמכויות אלו - בשעת הצורך בשעת חירום - גם לבית הדין.

הדברים מפורשים ברמב"ם פרק ב מהלכות רוצח הלכה ד :

"וכל אלו **הרצחנים** וכיוצא בהן שאינן מחוייבין מיתת בית דין אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם, הרשות בידו". (ועיין רמב"ם הלכות מלכים פרק ג הלכה י), וכן אם ראו בית דין להרגם בהוראת שעה, אם היתה השעה צריכה לכך, יש להם רשות כפי מה שיראו". ובהלכה ה: "הרי שלא הרגם המלך, ולא היתה השעה צריכה לכך לחזק הדבר, הרי בית דין חייבין מכל מקום להכותם מכה רבה הקרובה למיתה, לאסרם במצור ובמצוק שנים רבות, ולצערן בכל מיני צער, כדי להפחיד ולאיים על שאר הרשעים".

דין המלכות אינו תלוי רק במלך, אלא בכל גוף שהשלטון בידו - יחיד או ציבור - והוא הנושא באחריות לשלום הציבור ובטחונו. כך הורה לנו מרן הגר"א קוק זצ"ל: "נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה - חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. ובייחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל - דין מלך יש לו לענין כמה משפטי המלוכה, ובייחוד למה שנוגע להנהגת הכלל... כל שמנהיג את האומה דן במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם" (משפט כהן, עמ' שלו).

ואשר לבית הדין שאף הוא דן במשפטים אלו לפי צרכי השעה - נשנו דברים אלו בהלכה, בסוף "חושן המשפט" ובתחילתו. וכך הם דברי הרמ"א בחושן משפט ריש סימן תכה: "כל חייבי מיתות בית דין, בזמן הזה - אין בידנו להורגן - וכל זה מצד הדין, אבל אם רואין בית דין שהוא צורך השעה ומיגדר מילתא [אם יש לחוש שיעשוהו גם כן אחרים להבא, יגדרוהו כדי שלא יעשוהו עוד - סמ"ע] - יכולין לענוש במה שירצו, כמו שנתבאר לעיל סימן ב". ושם - בחושן משפט סימן ב - מפורש: "כל בית דין - אם רואים - שהוא צורך שעה, דנין בין מיתה בין ממון - וכן נוהגין בכל מקום **שטובי העיר** בעירן כבית דין גדול, ומכין ועונשין". דברים אלו שימשו כבסיס לתקנות גדולות ולעונשים חמורים בכל הדורות.

ואם היה כוחם יפה לגבי ישראל - לגבי בני נח לא כל שכן.

ח. עונש מדין רודף

משהגענו לדין המלכות ותקנת העולם שהם המאפשרים לנו להתגונן מפני כל זד ומזיד, בכל מקום ובכל זמן, כדין ה**נרדף** שמותר לו וחובה עליו **להציל עצמו** בכל דרך ואפילו בנפשו של **רודף**, הננו רואים כאן עוד צד חיוב להרוג רוצח וגורם לרצח המונים מדין **מוסר רודף**.

הלכה זו מפורשת בחושן משפט סימן שפח סעיף י: מותר להרוג המוסר, בכל מקום, אפילו בזמן הזה. ושם בסעיף טו: מי שמוחזק ששלש פעמים מסר ישראל או ממנום ביד עכו"ם, מבקשים עצה ותחבולה לבערו מהעולם. ואם כי כתב שם הרמ"א דהיינו "על ידי גרמא, אף על פי **שאסור**

להורגו בידיים, הנה כתב שם הסמ"ע בס"ק סו שלדעת הרמב"ם ור"א מלוניל מותר להורגו **אפילו בידיים** לאחר שהוחזק.

והנה שם בסעיף יא נאמר: "הוחזק למסור - הרי זה יהרג **שמא ימסור אחרים**", ולפי זה כשחשש זה כבר אינו קיים - אסור להורגו. אולם בש"ך שם ס"ק נו הביא לשון פסקי תוספות פרק ב דעבודה זרה סימן מ' שכתבו: "מוסר מותר להורגו **אפילו מסר כבר**".

הרי לפנינו לשון הרא"ש בתשובותיו, כלל יז: "... שמבקשים עצה ותחבולה לבערו מן העולם, משום מיגדר מילתא שיוסרו האחרים, ולא ירבו מוסרים בישראל, וגם להציל כל ישראל הנרדפין מתחת ידו". משמע שגם בזמן שהנימוק **השני** אינו קיים, צריך לבערו מן העולם בגלל הנימוק **הראשון** - "שיוסרו האחרים".

כמה בהירים הם דבריו של הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל בגליוני הש"ס לפסחים צא, ב: "יש להסביר דמיתת בית דין, מלבד הכפרה, יש בה גם כן טעם כדי שלא יבוא לעשות עוד ככה, ולא יבוא עוד אחרים לעשות ככה כשיראו שזה עשה כן ולא נענש, כטעם "והנשואים ישמעו ויראו" (דברים יט. כ), "ולא יזידון עוד" (שם יח. יג), וכטעם "אף הן מרבין שופכי דמים בישראל" (מכות ז. א). נמצא שיש במיתת רוצח ענין **הצלה**, שלא יהיו בני אדם נרצחים. ועוד עיין בנימוקי מהר"מ מירזבורק שבסוף שו"ת מהר"י ווייל [ידין דגואלי הדם, רדפוהו עד חובה והשיגוהו - כדין עשו שנקמו נקמת אביהם, דגברא קטילא קטלו ואין לו דמים - ואין להוציא לעז עליהם. ועל מה שהלכו מחוץ לתחום בשבת, כדי לנקום [נקמת] אביהם - הוי כמו פקוח נפש דדוחה שבת], ויש להסביר גם כן כוונתו כנ"ל דמיתת רוצח פקוח נפש הוא, דאם לא יומת יהרג עוד אנשים אחרים, **וילמדו ממנו אחרים לרצוח נפשות, כשיראו שלא נעשה ברצח דבר**, ועל כן אם **אי אפשר** להרוג רוצח רק על ידי דחיית שבת, יש לו לדחות שבת, כפקוח נפש דדוחה שבת. אלא דגזירת הכתוב הוא לא תבערו וגו' [דהריגת רוצח אינה דוחה שבת], ולכן דוחה על כל פנים איסור תחומין דליכא קרא, ושפיר עשו גואלי הדם שיצאו חוץ לתחום כדי להשיג הרוצח, אם לא יכלו להשיגו זולת זה - דכל רוצח הוה ליה כמו **רודף** אם לא יומת".

ואם כל זה בישראל נאמר, בבני נח על אחת כמה וכמה, שהרי גם עתה יש מאיימים עלינו בתאי גזים, וענין זה "שיוסרו האחרים", "והנשואים ישמעו ויראו", הוא דבר מציאותי וממשי ביותר.

סוף דבר

יש ויש יסודות מספיקים לצדקת מעשיהם של רודפי הרוצח ותופשיו ומביאיו, וכן לדיונו וביעורו מן העולם.

ובלבד שלא יבואו בעלי ה"רחמנות" המקצועיים - בישראל ובאומות העולם - ויבקשו רחמים על מי שאינו ראוי להם, אשר "שיחת רחמיו".

ועליהם אמרו חז"ל: כל שהוא רחמן על אכזרים לסוף נעשה אכזר על רחמנים (ילקוט שמעאל רמז קכא).

והחכם מכל אדם הקדים והזהיר על כך (משלי כח. ז): "אדם עשק בדם נפש - עד בור ינוס אל יתמכו בו".

בריחה ממחנה השמדה

...הייתי בקבוצה של שמונים איש, וידעתי מן הנסיון שכל בריחה של יחיד תעלה לנותרים בחייהם. ואם כי סייעתי לפרטיונים, זייתי דרכונים וחומות, ואם כי הציעו להבריח אותי - ליטול עלי אחריות זו לחיי הנותרים לא הייתי מוכן. שאם אשאר - יש להם סיכוי, ואם אברח אין להם, ומי אני שאגזור דינם. (מדברי עד במשפט אייכמן)

משפטו של הצורר עורר מחדש את חזיונות הבלהות של מחנות המוות, ובין היתר נתעוררה השאלה: מדוע לא ברחו אלה שהיה בידם לברוח? ידוע שבמקרים מרובים נמנעו מלברוח בכדי שלא לגרום למעשי תגמול מידיים של רציחת רבים, וראוי לברר אם כהלכה עשו אלה שהקריבו חייהם על כך, או שהיה עליהם לנהוג לפי הכלל של "חייד קודמין" ולהציל את עצמם? - ההכרעה בזה חמורה מאד, והועלו כאן המקורות רק לשם עיון ודיון.

ראשי פרקים

- א. האם מותר לאדם להציל ממונו על ידי גרימת נזק ממוני לחברו?
- ב. דיני נפשות שונים מדיני ממונות
- ג. אדם שנגזרה גזירה בגללו האם יכול לברוח ולסכן את האחרים?
- ד. חיוב ייהרג ואל יעבור נאמר גם במניעת רציחת אדם מישראל
- ה. דין מניעת רציחה בגרמא
- ו. האם יכול אדם להציל עצמו על חשבון חיי שעה של חברו?
- ז. הנרדף אין לו דין "רודף" לגבי אחרים
- ח. האם אפשר לעורר אחרים ולזרזם לברוח?
- ט. מעשה בר' יחזקאל אברמסקי

א. האם מותר לאדם להציל ממונו על ידי גרימת נזק ממוני לחברו?

ראשית, יש לבאר דין הצלת ממונו של האחד על ידי גרימת נזק ממון לחבירו, שמצינו בזה כמה תנאים.

שנינו בירושלמי, בבא קמא ריש פרק המניח: ראה אמת המים שוטפת ובאה לתוך שדהו, עד שלא נכנסו לתוך שדהו רשאי לפנותו למקום אחר, משנכנסו - אין רשאי לפנותו למקום אחר.

והטעם הוא: שעד שלא נכנסו המים, והוא עומד ומגין על שלו, שאינו נותן למים להכנס לגבולו, וממילא פונים לשדה חבירו [עדיין לא חלה עליו אחריות הנזק], מה שאין כן משנכנסו המים וחל עליו הנזק - הריהו מוציא את הנזק משלו ומעביר אותו לשדה חבירו.

מכאן למד בנמוקי יוסף (פרק קמא דבבא בתרא) שאחרי שחל המס, לאו כל כמיניה להפקיע עצמו שעל ידי זה יתחייב חבירו (ומייתי לה בחושן משפט סימן שפ"ח סעיף ב בהג"ה).

בשו"ת חוות יאיר סימן ר"ג הוסיף בזה עוד כמה תנאים: (א) דוקא כשהנזק לחבירו **ברור וידוע**; (ב) שיבוא הנזק **מיד**; (ג) שעושה דבר, שהדבר **בעצמו** מזיק לחבירו (עיין חושן משפט סימן קנ"ה סעיף לב, בסמ"ע).

ולגבי היזק שיגרם לרבים הוסיף עוד תנאי: "יש לומר שלא נקרא היזק רבים רק באסופת קהל ועיר ובני המדינה יחד שנתחברו... מה שאין כן אלו לקוטים... כיחידים דמו".

(ומקור חילוק זה הוא בגמרא בבא קמא דף ק"ג, ב, בר מתא אבר מתא מעבט, כי דינא דמלכותא הוא להטיל אחיות הדדית על בני העיר, ומשמע שבמקום שאין אחריות זו חוקית - איננה קיימת כלל).

דינא דירושלמי ונמוקי יוסף **בממון**, העלהו בשו"ת מהריב"ל, חלק ב, סימן מ, ממקום אחר, והוא נוטה גם **לנפשות**: "עיקרא דהאי מילתא ביבמות (דף ע"ט, א), ויחמול המלך על מפיבושת וכו', שלא העבירו וכו', אלא שביקש רחמים שלא יקלטנו הארון... מהך שמעינן בנידון דידן שאם כבר כתבו ליהודי אחר לשאראף ותפסו אותו, והדבר ידוע שאם ימלט זה שיקחו אחר תחתיו, אין להשתדל להצילו. אבל אם יצתה גזירה לקחת קצת יהודים לאומנות המלך לשאראף וכיוצא בו - הרשות נתונה להשתדל להציל לכל מי שירצה". והוסיף: "והאי דכתבין דאם כבר נכתב למלכות דאסור להשתדל להצילו כיון דמנהג הוא לקחת אחר תחתיו, היינו דוקא היכא דהוי ודאי דלית ספיקא, אבל היכא דאיכא ספיקא דעידנא ישתנה ויעבור זעם ולא יקחו אחר תחתיו - אין ספק מוציא מידי ודאי" (ותיער דברי מהריב"ל הובאו להלכה בש"ך חושן משפט סוף סימן קס"ג, ועיין בתשובת הגר"ש לנדא ז"ל ב"נודע ביהודה" תנינא, יורה דעה סימן ע"ד).

ונראה שמהריב"ל לא הסתמך על הירושלמי והנמוקי יוסף, משום דהתם לא שמעינן אלא לענין **ממון**, ואילו מיבמות למדנו בגדר "חל עליה הנזק" שייך גם לגבי **נפשות**.

בספר "יוסף לקח" ליבמות להגר"י רפ ז"ל (ירושלים, תש"ז) כתב שם: "ומסוגיא דשמעתין איכא למידק הלכתא גבירתא, שהאנשים מבני ישראל הנלקחים לעבודת הצבא **בדינא דמלכותא**, דאין לו לשום אדם לעשות השתדלות, מה שהוא שלא כנגד הדין, לפטור איש אחד מעבודת הצבא... מאחר דסכום ידוע יש, ואם יפטור את זה יחייב את חבירו" [וצריך לומר דהיינו אחרי שהאחד כבר נלקח לצבא וכמו שכתב מהריב"ל]. והביא ראיה נוספת, שממנה יש להוכיח שדין זה אינו רק בדינא דמלכותא אלא גם בגזירות: "והנה באמת משנה מפורשת היא בגיטין מה, א, אין מבריחין את השבויים מפני תיקון העולם, והטעם הוא משום שמא יכבידו על אחרים וישימו כבלי ברזל ברגליהם (עיין פירוש ר"ח שם) - וכל שכן הכא **דודאי** הוא שיגרם שביה לאחר - ודאי אסור". ושביה היא ודאי מעשה שוד, ואף על פי כן יש כאן אחריות הדדית.

ובאמת צריך עיון שם, שהרי הנימוק הוא מפני **תיקון העולם**, משמע שמעיקר הדין הדבר מותר ורק תקנה היא. ואפשר שהתקנה היתה גם בספק ואילו בוודאי שיש כבר שם שבויים נוספים,

מעיקר הדין אתאן עלה [ואפשר דרשב"ג דפליג אתנא קמא וסבירא ליה משום תקנת שבויים - ואיכא בינייהו דליכא אלא חד כמו שאמרו בגמרא - סבירא ליה דבאיכא תרי לא מצד תקנה אתאן עלה אלא מעיקר הדין].

והנה הא דיבמות וגיטין מרחיבים, כאמור, את יסוד הירושלמי והנמוקי יוסף מעבר לתחומי נזקי ממון. דאף דסוגיא דגיטין אפשר שעיקר עניינה ממון ויסורים, אבל הך דיבמות הרי בפירוש איירינן התם בנפשות. ועמד על כך הגרא"ד ז"ל מבוטשאטש בהגהות "כסף הקדשים" לחושן משפט סימן קסג (לש"ך ס"ק יח): "כתבתי במקום אחר אודות מה שכתב הנמוקי יוסף וכו' שאחר **חלות המס** אינו רשאי להפקיע את עצמו ולגרום היזק על ידי זה לחבירו, שנראה שיש לחלק בין ממון לסכנה בזה. וכעת ראיתי בסוף סימן קסג מה שכתב הש"ך ז"ל בשם מהריב"ל - ומשמע שם **דלא סבירא ליה לחלק בין ממון לסכנה**. ואם יש לחלק כנ"ל, היה יותר נכון שם במה שהצילו [דוד למפבושת].

בספר "דמשק אליעזר" להרא"צ פרלמוטר ז"ל מרדום (פיטרקוב, תרס"ה), בהערה שבהקדמת הספר (עמ' 4): "נשאלתי אם שני אנשים עומדים אחד מאחוריו של חבירו, ורוצה רוצה לרצוח נפש העומד מלפניו, אם מותר לו להטות את עצמו לצדדים או לברוח, כי אז יגיע החץ לאדם העומד מאחוריו? - ואמרתי דלפי עניות דעתי את עצמו, פשוט דמותר, כיון דהוא אינו עושה שום **מעשה** בזה, רק **מציל** וכן מבואר בנמוקי יוסף פרק קמא דבבא בתרא בשם הירושלמי".

אולם אחר כך חזר בו וכתב: "...ואם כן בנידון דהרוצח אמר בפירוש לרצוח רק נפש הראשון ולא השני, והשני אין בידו גם כן להציל את עצמו, והוי כאילו באו המים על הראשון, ואם הוא יסלק את עצמו לצדדין, ואז בהכרח יבוא השני תחתיו למות, יש לומר דאינו רשאי לסלק את עצמו. וצריך עיון עוד בזה כי יש לחלק קצת [ובעמ' 12 בהשמטות הוסיף]... ולומר דזה לא נקרא עדיין הנזק בא עליו, ושאינה התם **דדינא דמלכותא** הוא, או שהמים כבר בשדה גם כן הנזק מוטל עליו, מה שאין כן בנידון דידן".

ועיקר החילוק הוא על פי מה שהביא הרמ"א להלכה בחושן משפט סימן קסג סעיף ו בהגהות הדין, שהקהל שותפין זה עם זה במסים הקצובים, אבל בעלילות אין שותפין. ומקורו: תשובות מיימוניות קנין סימן א ושו"ת הרשב"א אלף צט, דרך במסים שייך לומר דבר מתא אבר מתא מיעבט (בבא קמא ק"ג, ב) ולא בעלילות וגזירות. ולכן התכוון בשו"ת "חוות יאיר" סימן ריג ביחס לגדר חשש היזק הרבים.

בכסף הקדשים שם: "ומהריב"ל ז"ל הביא משם ראיה שעל ידי **דבר מלך שלטון** הוה ליה **חל עליו** [וכמו במים שנכנס לתוך שדה], ולא אמרינן שעל ידי שיפויס הוה ליה כלא חל עליו מעיקרא" - והבין אפוא, שגם זה ענין של דינא דמלכותא, ומשמע דאם זו גזירה ועלילה בעלמא לא שייך חל עליו הנזק. ולכן סיים שם: כי "בהפסד שעל ידי עלילה כתוב שם בסימן קסג סעיף ו, שיכול להציל את עצמו, גם כשמפסיד את חבירו".

[ועיין בחזון איש בבא בתרא סימן ה, ס"ק יב: "ואפשר דעלילה כיון דהיא גזלנותא. לא שייך להעמידה על הדין, וכל יחיד דמשתמיט רשאי להציל לעצמו"].

אולם אפשר דחילוק זה הוא רק לענין היזק ממון, אבל לגבי נפשות כל שיש חשש סכנה לאחרים, וכל שכן **ודאי** סכנה לאחרים, לאו כל כמיניה של היחיד למיעבד דינא לנפשיה. ובייחוד כשתופסים ועומדים בתפיסה אחת, עצם תפיסתם הופכת אותם לציבור ומטילה עליהם אחריות הדדית.

ב. דיני נפשות שונים מדיני ממונות

אכן אף על פי שבעיקר הדין הושוו כאן דיני נפשות לדיני ממונות, מצינו חילוק גדול ביניהם בין אחרים המצילין לבין הצלת עצמו. כי הנה שם בגיטין אמרו דאין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן, והטעם הוא דלא ליגרבו ולייתו (שלא ישתדלו הגויים להרבות בשבויים), ומכל מקום כתבו התוספות שם בד"ה דלא וכו', דיכול אדם לפדות עצמו בכל ממון שירצה.

כתב בחוות יאיר, בתשובה הנזכרת: "וכן הא דקיימא לן אין מבריחין א השבויים מחשש הכבדת עול האחרים, ומכל מקום פשוט **דכל יחיד שיכול לברוח - בורח**, ואין לו לחוש על אחרים", וכך כתב בהגהות מים חיים בגיטין שם.

וגם בכסף הקדשים הנ"ל כתב: "ומכל מקום **להציל את עצמו מסכנה**, גם **שהוא בה**, יש לומר שמוכרע מההיא דקיתון של מים (בבא מציעא סב, א)... ושם ביבמות גם מפיבוסת אמרו חז"ל וכו' משוא פנים וכו', מצד **שלא מפיבוסת הציל לעצמו**, ולא שייך שם מצד מה שאמרו חז"ל חייך קודמים", אכן הוא מסופק בדבר: "והיה מקום לומר שממון הקל קיל בזה מנפשות... מה שאין כן גרם בנפשות **שחמור יותר**, וגם אם כוונתו לטובת עצמו - אין לו לגרום הפסד נפש לזולתו".

ואפשר שגם החוות יאיר לא התיר לשבוי עצמו לברוח, אלא במקום שהדבר יכול לגרום רק **יסורים** לזולתו, אבל **בסכנת נפשות** לזולתו אף הוא לא אמר.

לענין צער מצינו פסק מפורש של מרן המגן אברהם באורח חיים סימן תרנו: "מותר לברוח כשיש סכנת נפשות, אפילו שמתוך זה גורם **צער** לחבירו". ומקורו בשבת לג, ב, דילמא מצערי לה ומגליא לן (ויש להוסיף לעיין בגיטין יד, ב, טב רמו ליה, שהותר הדבר אף שלא היתה סכנת הנפשות כה ברורה כמו אצל רשב"י).

אולם הגר"מ אורבך ז"ל הוסיף וכתב באמרי בינה אורח חיים סימן יג, ה: לכאורה אם יגרום בזה סכנת נפשות לחבירו היה אסור לברוח - ולא משמע כן, כיון שהוא מציל את עצמו, מה לו בזה שיגרום לחבירו... ואף בהיזק ממון מובא ברמ"א חושן משפט סימן שפח סעיף ב. היה רואה נזק בא עליו וכו' אם נכנסו המים לתוך שדהו וכו', כיון דמוטל הנזק על זה, לא כל כמיניה לסלקו, אסור כשגורם בזה היזק לחבירו, אבל אם אינו עושה מעשה בדבר המזיק, רק להציל את שלו - ודאי דרשאי, ומכל שכן להציל נפשו ולברוח מניין לנו לאסור אף אם על ידי זה גורם סכנת נפשות לאחרים".

וכן כתב הגאון מוהר"א משכיל לאיתן ז"ל בהגהות "יד אברהם" ליוורה דעה סימן קנו סעיף א: "דגם בכהאי גוונא [היינו בסכנת נפשות], הוא עצמו יכול להשתדל [להציל עצמו] אף **שנלקח**, דחייך קודמין".

ולכאורה יש להביא ראיה לדעת ה"אמרי בינה" וה"יד אברהם" מעובדא דדוד בבואו לנוב שכיון שאחוז בולמוס (מנחות צו, א) והיה מסוכן, הרשה לעצמו לבקש לחם קודש מאחימלך אף על פי שבזה סיכן את אחימלך וביתו, והרי כך אמר לאביתר: ידעתי וגוי' כי הגד יגיד לשאלו - אנכי סבתי בכל נפש בית אביך (שמואל א כב, כב). ברם ממה שמצאנו שהיה בזה עון לדוד כמפורש בסנהדרין צה, א, על ידך נהרגה נוב עיר הכהנים וכו', - תהא זו ראיה לסתור.

"ב"נטעי איתן" תליתאי להר"א זקהיים ז"ל סימן יג (ירושלים, תרפז), הביא תשובת הגר"א ציטרון ז"ל - חתנו של הגאון בעל "צפנת פענח" - שהחליט בפשיטות על פי הגמרא הנ"ל בסנהדרין, ש"אין להציל את עצמו באופן שיוכל להזיק לאחרים".

אולם באמת אין זו ראייה מספקת לאיסור, כיון שמתוך שאר הדברים שבסנהדרין שם, נראה שהיה לו בזה דין **גרמא** ולא יותר, ולא היה הקולר תלוי בצוארו ממש, אכן, אפשר לומר כסברת הר"מ ספיר ז"ל - שהובאה שם ב"נטעי איתן" - דשאני דוד שהיה לו דין מלך, אבל להדיט - אסור.

ויש להוסיף: דאפילו תימא דעדיין לא היה אז לדוד דין מלך - עיין פרשת דרכים, דרוש יא, שדן בזה - הרי כיון שהיה עתיד למלוך כבר נשתנה דינו לגבי הצלתו. וכמו שכתב הגאון הנצי"ב ז"ל ב"מרומי שדה" הוריות יג, א, ד"ה חכם על פי פירוש המשניות להרמב"ם שם, לגבי שאול המלך, דמשנמשח כבר היה לו דין אחר לגבי הצלתו.

[דגם מי שעתידי למלוך יש לו תורת רבים, עיין ויקרא רבה לד, ח, שכל מי שעושה חסד עם אחד מגדולי ישראל מעלין עליו כאילו עושה חסד עם כל ישראל. ועיין מורה נבוכים ב, מה: "ואו הציל חשוב וגדול", שהשוה שם גדול לרבים].

לפי זה כל שנידון במשפטי מלוכה והלכות ציבור אין ללמוד ממנו לדיני היחיד. ומהאי טעמא גופא אפשר שכל שיש בבריחתו שיקול רציני לתועלת הרבים, כגון שמקוה לעבור הגבול ולהזעיק עזרה, או להעביר ידיעות על הרציחות ולעורר פעולה מדינית שיש בה כדי להציל רבים - שוב אין למדוד בריחתו בקנה מידה מקומי של דיני היחיד.

ג. אדם שנגזרה גזירה בגללו האם יכול לברוח ולסכן את האחרים?

אכן דעת הגאונים "אמרי בינה" ו"יד אברהם" צריכה עיון, דעך כאן לא שמענו ד"חייך קודמין" אלא בהך דקיתון של מים, שלא רק שהמציל את עצמו הוא במצב של "ישב ואל תעשה", אלא שגם אין שום קשר ישיר להצלתו עם מיתת חברו, מה שאין כך במקום שהצלתו ובריחתו היא הגורמת למיתת חברו.

ואפשר דאף האמרי בינה והיד אברהם לא אמרו, אלא היכי שהאחר לא **נתפס** עדיין אלא **עתידי להיתפס**. אבל במקום שהאחר אף הוא תפוס, והצלתו של זה היא המתתו של חברו - אף הם אינם מתירים (ועיין דברי אפרים, קונטרס מעמק הבקע, סימן א). ואפילו תימא דעד שלא הוטלה אחריות - חייך קודמין, ברם משהוטלה אחריות הדדית יש על הבורח דין **רודף**, ושוב אין כאן "חייך", שכל אחד נעשה ערב בחייו לחיי חברו.

ונראה לדון בדבריהם מאותה ששינו בתוספתא תרומות ז, כג: סיעה של בני אדם שאמרו להם נכרים: תנו לנו אחד מכם ונהרגוהו ואם לאו הרי אנו הורגין את כולם - יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל. אבל אם ייחדוהו כגון שייחדוהו לשבע בן בכרי, יתנוהו להם ואל יהרגו.

בירושלמי שם סוף פרק ח נחלקו רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, דרבי יוחנן סובר דייחדוהו גרידא סגי, ואילו ריש לקיש סובר דרק כהאי גוונא דשבע בן בכרי שהיה מחויב מיתה, אבל כשאינו חייב מיתה אפילו ייחדוהו - אל ימסרו, ופסק הסמ"ג, המאירי והר"ן כרבי יוחנן, ואילו הרמב"ם בפרק ה מיסודי התורה הלכה ה פסק כריש לקיש, ושתי הדעות הובאו להלכה ביורה דעה סימן קנז סעיף א בהגהות הרמ"א.

והנה שמעתא זו מובאת ברש"י סנהדרין עב, ב, ד"ה יצא וכו', ורש"י מסביר שם בתירוצו הראשון - שהוא אליבא דרבי יוחנן - שהותרה מסירתו של שבע בן בכרי משום ש"הוא והן נהרגין" - כמפורש בתוספתא - אבל **"אם היה הוא ניצול"**, אף על פי שהן נהרגין לא היו רשאים למוסרו כדי להציל עצמן". וכן כתב בסמ"ק סימן עט: "נראה דמיירי שהוא בסכנה עמהם, אבל אם הוא חוץ

לסכנה - אין מוסרין אותו". ועיין תוספתא כפשוטה, חלק א, עמ' 421. ואם נאמר דבייחודהו אסור לו לברוח מפני שכבר בא עליו הנזק, ולא עוד אלא שעל ידי זה נעשה כרודף, הרי גם כשיכול לברוח היה מותר למוסרו, ולא עוד אלא שבכהאי גוונא היינו צריכים לומר דאסור לו לברוח ולגרום על ידי בריחתו להריגת כולם.

[ובאמת מצינו בתפארת ישראל סוף פרק ז דאהלות (בועז אות י'), שהעלה בדעתו שרבי יוחנן המתייר למוסרו בייחודהו, טעמו הוא משום שהמיוחד להריגה הופך להיות רודף, כיון שבגללו רוצים להרוג כולם (וכך כתב הגר"א מסלונים בשפת הנחל דרוש ז, ומהר"ם שיק ביהודה דעה סימן קנה, ועיין בחזון איש סנהדרין סימן כה: "ועכשיו הוא הגורם להריגת כולם"). אכן לפי זה היה צריך להיות הדין, שגם ביכול לברוח ולהנצל מוסרין אותו, והרי כאמור: "אם הוא היה ניצול - לא היו רשאים למוסרו", ועל כרחק טעם היתר המסירה הוא רק משום "שהוא והן נהרגין". ומכאן דברים מפורשים אלו חזר בו בתפארת ישראל שם, והוסיף וכתב שם דעד כאן לא שייך לומר ברודף מאונס שיש עליו תורת רודף, אלא במקום שהוא עצמו גרם למצבו ברצונו, או שעשה שלא כדין (עיין שו"ת הב"ח סימן מג), אבל היכא שלא גרם לכך בכוונה, וגם לא עשה שלא כדין - לא דיינינן ליה כרודף].

נמצאנו למדים מרש"י - על פי התוספתא - אליבא דרבי יוחנן, דכל אפשרות של הצלה העומדת לרשותו של מי שנתייחד להריגה, דינה כקיתון של מים הנמצא ברשותו של המהלך במדבר דקיימא לן בזה כרבי עקיבא ד"חייך קודמין", והוא רשאי לברוח גם אם בריחתו גורמת הריגת אחרים.

[והגאון רבי שאול ישראל שליט"א [צ"ל] העיר שיש לפקפק בראיה זו, שהרי אפשר שהכוונה היא שהוא ניצול לא על ידי מעשה, ואולי במקום שצריך לעשות מעשה באמת לא הותר לו. אכן מלשון רש"י בשמואל ב כ, כב, "אם היה יכול להנצל וכו', והוא יכול להמלט", נראה ברור שכוונתו להצלה על ידי מעשה בריחה].

נתחדש לנו דאפילו כשנגזרה גזירה בגללו - כעובדא דשבע בן בכרי - כל שאותו פלוני יכול לברוח, אין הוא חייב למסור עצמו למען הצלתם, כיון שמעיקרו אין בו שום צד חיוב מיתה, שהרי לא עשה שום דבר שנאמר שהוא עצמו גרם לכך.

לפי זה באחד התפוסים שיכול לברוח, גם אם בריחתו תגרור אחריה מעשי תגמול ותחדש פעולת הריגה מיידיה, הרי אין זה חמור מ"אם לאו נהרג כולכם", וכיון שבריחתו אינה אלא מעשה הצלה ואין בה שום צד של מעשה רציחה, הריה דומה כאמור לקיתון של מים, ומותר להציל עצמו.

ואולי יש לחלק, דהתם הרי כבר נגזרה גזירה "ואם לאו הרי אנו הורגין את כולם", וכיון שאותו שייחודהו ויש בידו להמלט, אינו חייב למסור עצמו להציל כולם - אף שבגללו נגזרה הגזירה - ועכשיו אף אם ישאר במקומו ולא יעשה כלום יהרגו כולם, לכן מותר לו גם לעשות מעשה ולברוח, שהרי בבריחתו אינו מחדש שום דבר, מה שאין כן בנידון דידן שכל זמן שאינו בורח אין שום גזירה להמיתם מיד, ורק בריחתו היא הגורמת ומחדשת גזירה זו.

ד. חיוב ייהרג ואל יעבור נאמר גם במניעת רציחת אדם מישראל

אכן כל האמור הוא בשיטת רבי יוחנן, שיש שפסקו כמותו ביורה דעה סימן קנז סעיף א. אולם הרמב"ם פסק כריש לקיש. וכבר עמד שם בכסף משנה על הצורך בהבנת טעמו, דהרי "בכהאי גוונא ליכא מאי חזית", ומאי טעמא יהרגו כולם? והסביר: "ידסבירא ליה לריש לקיש שמה שכתוב בשפיכות דמים סברא הוא [מאי חזית] - אינו עיקר הטעם, דקבלה היתה בידם בידם דשפיכות דמים יהרג ואל יעבור". והנה מרן קיצר מאד בדבריו, ולעניות דעתי נראה שכוונתו היא למה שכתב וביאר מהר"ם בן חביב ז"ל ב"תוספות יום הכפורים" (יומא פב. ב), דאפילו במקום שאומר קטליה לפלניא ואי לאו קטילנא לתרווייהו - יהרג ואל יעבור "משום דאיכא עבירה שישראל יהרג

לישראל חבירו, ומוטב שיהרגו שניהם **ולא יעשה עבירה הישראל להרוג חבירו**... ולפיכך אפילו אמרו לרבים אם לא תמסרו או תהרגו לפלוני נהרג כולכם - וגם לפלוני בכלל - דנמצא הוא והם נהרגים בודאי, אפילו הכי לא ימסרוהו אף על גב דייחדוהו, משום **דסברא היא, דלא הותרה עבירה דשפיכות דמים להציל עצמן**".

עיקרן של דברים כך הוא: דעבירה זו של שפיכות דמים יש בה שני צדדים - שנפש מישראל לא תרצח ושאדם מישראל לא יהיה רוצח. וחוב "יהרג ואל יעבור" הוא על שני צדי העבירה, שכשם שחייב אדם מישראל למסור נפשו שנפש אחרת מישראל **לא תרצח** על ידי מעשה הרציחה שלו, כך חייב הוא למסור את נפשו שהוא לא יעשה **מעשה רציחה**, גם אם אותה הנפש תרצח בלאו הכי על ידי אחרים (ואפילו תיכף ולאו דוקא לאחר זמן).

והוא הדין ברבים - חייב כל אחד מאותם הרבים למסור נפשו על לאו "דלא תרצח" ולא להיות רוצח, ולכן יהרגו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל להריגה (ועיין במה שכתב בזה מאור עינינו מרן הגר"ה קוק זצ"ל במשפט כהן סימן קמג).

ולפי האמור שפסק הרמב"ם כריש לקיש, שאפילו בייחדוהו לא הותר למוסרו, דלית לן כלל טעמא ד"הוא והן נהרגין" על ידי הליסטים, כטעם להתיר מסירתו להריגה לשם הצלת הרבים, כיון שאין להם לעשות מעשה רציחה במי שלא נתחייב מיתה, ואפילו אם יהרגו כולם, מקום יש לדון אם אותו שייחדוהו רשאי לעשות פעולת הצלה שיש בה **גרמא** למותם של האחרים, כי עד כאן לא שמענו דין חוב מסירות נפש אלא במקום שיש **מסירה בידים**, אולם אפשר דאמרין "יהרג ואל יעבור" לא רק על **מעשה** רציחה אלא גם על **גרם** רציחה.

עיין בספר "מלאכת מחשבת" להגר"ש גרינשפאן שליט"א (ז"ל) - לונדון, תשט"ו - (עמ' צה): "וכך היא המדה באזהרות התורה, אם התורה אסרה איזו פעולה, מפני **שעצם הפעולה** הוא האיסור... אז הפעולה ההיא צריכה להיות על פי גדרי התורה ובכללם כדרכה, אבל אם התורה הזהירה על איזה מעשה בשביל **היוצא ממנו**, והנפעל הוא שורש התועבה - לא קפדינן על אופן עשיית הפעולה, והיא אסורה בכל אופן שתעשה, כיון שתוצאת הפעולה היא שורש החטא ובה אין שינוי... ובשפיכות דמים מלבד מה **שפעולת הדבר** מתועב, **תוצאת הפעולה** היא תועבה נוראה - אבידת נפש מישראל".

הנה הסברנו לעיל בשם "תוספת יום הכיפורים" - בדעת הרמב"ם שפסק כריש לקיש - דצווי יהרג ואל יעבור בשפיכות דמים הוא לא רק על **המעשה** בגלל **התוצאה** אלא גם על **המעשה כשלעצמו**. והשתא צריך עיון אם צווי זה הוא גם ביחס **לגרמא**, דכללא דא נקוט בידינו במלאכות שבת: כל מקום שרק המעשה כשלעצמו אסור - גרמא מותרת, שהרי אין כאן מעשה בידים (עיין שבת קכ. ב), לא כן במקום שגם התוצאה אסורה, אף גרמא אסורה, שהרי היא מביאה לתוצאה שלילית (ש"ת צפנת פענח, סימן רלג). והנה ביחס **לאיסור** לא מביעי לן, כי תיבעי לן ביחס **לחוב** יהרג ואל יעבור, אם כשם שנאמר צווי זה לריש לקיש במקום מעשה בידים גרידא, ואפילו במקום שבלי המעשה מצדו תבוא התוצאה, הוא הדין שנאמר גם במקום שהוא **הגורם לתוצאה גם אם איננו עושה מעשה** (שהרי לכאורה התוצאה היא הצד החמור כאן, והשתא ומה אם על המעשה גרידא נצטוו - על התוצאה לא כל שכן), ואולי רק על המעשה נצטוו, ואילו על התוצאה - כל שאינו עושה מעשה ורק גורם, אמרינן "חייך קודמין", ולכן בכהאי גוונא יעבור ואל יהרג.

ה. דין מניעת רציחה בגרמא

ונראה שהדבר תלוי במחלוקת הרמב"ם והתוספות, דהתוספות בסנהדרין עד, ב, ד"ה והא וכו', כתבו: "דמהני טעמא דקרקע עולם לענין דלא מיחייב למסור עצמה משום עריות דהא מרוצח קא ילפינן לה. ורוצח גופיה כי מיחייב למסור עצמו - הני מילי קודם שיהרוג בידים, אבל היכא דלא עביד מעשה כגון שמשליכים אותו על התינוק ונתמעך, מסתברא שאינו חייב למסור עצמו". אולם הרמב"ם סתם ולא הזכיר כלל הך דינא דקרקע עולם, לא בעריות ולא בשפיכות דמים, וביאר דעתו הגאון רבי חיים ז"ל מבריסק בראש ספרו: "ואין חילוק בין שב ואל תעשה למעשה בידים, דלעולם אין בה (ברציחה) דין דחיה, וממילא דהוי דינא דיהרג ואל יעבור בכל גווני".

והשתא לרמב"ם, אם חייב למסור נפשו אפילו במקום שב ואל תעשה - במקום גרמא לא כל שכן, ואילו לתוספות שבפירוש כתבו שהחייב הוא דוקא "קודם שיהרוג בידים", במקום גרמא - ליתן לן בה (ועדיין צריך עיון, דמדוגמת התוספות "אבל היכא דלא עביד מעשה כגון שמשליכין אותו על התינוק", משמע דרק היכא שאינו עושה מעשה כלל אינו חייב למסור נפשו, אבל היכא דעושה "מעשה כלשהו" ואפילו גרמא אפשר שחייב למסור נפשו), ועיין שפת אמת יומא פב, א.

ברם, אפשר לחלק ולומר, דכל הדיון הזה נוגע רק בגרמא שיש בה **צד עבירה**, ואילו הנידון שלנו הוא בפעולת **הצלה** - אשר כשלעצמה אין בה שום צד עבירה ודין רציחה - ורק כתוצאה ממנה נגרמת רציחה.

והשתא תיבעי לן גם לשיטת הרמב"ם, דזה לשון הגאון רבי חיים ז"ל, שם, בביאור שיטתו: "מהא דאיתא בבבא מציעא סב, שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים וכו', עד שבא רבי עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך" - חייך קודמין לחיי אחיך, הרי דאף על גב דהתם הוי בשב ואל תעשה, ועוד יותר דלא הוי התם דין רציחה כלל, ורק משום דין הצלה, ומכל מקום צריכין לקרא דוחי אחיך עמך דחייך קודמין, ושמע מינה דדוקא בהצלה דאיכא קרא, אבל ברציחה דליכא קרא - בכל ענין יהרג ואל יעבור אף בשב ואל תעשה ובלא עביד מעשה, אם אך יש בו **דין רציחה**".

ולכאורה הדברים ברורים, דלא מצינו היתר דחייך קודמין, אלא בדומה לעובדא זו בקיתון של מים שענינה הצלה גרידא, והיינו שלמעשה הצלתו אין שום קשר ישיר עם קירוב מיתתו של חברו, ואפילו צד מעשה עבירה אין כאן, מה שאין כן מעשה שיש בו זיקה וגרמא למיתת חברו, כגון בריחת הצלה שהיא משמשת גורם ישיר למעשה תגמול של רציחת אחרים, איננה נכנסת בגדר ההיתר דקרא דוחי אחיך עמך וחייך קודמין, ותבנא לדינא דיהרג ואל יעבור.

לעומת זה אפשר דעך כאן לא קאמר הרמב"ם אפילו בשב ואל תעשה ובלא עביד מעשה יהרג ואל יעבור - "אם אך יש בו **דין רציחה**" וכגון בזורקין אותו על התינוק, אבל בריחת הצלה גם אם יש בה **גרמת רציחה** - דין רציחה אין בה, וגם אם אינה דומה ממש לקיתון של מים, היא כלולה בהך הילכתא של חייך קודמין.

והנה מצינו למרן הגאון חזון איש זצ"ל (סנהדרין סימן כה) שהסביר טעם האיסור למסור יחיד שיכול להציל עצמו ויהרגו כלם בכהאי גוונא, אף על פי ש"יש לנו להשתדל למעט אבדת ישראל בכל מאי דאפשר" (א) "המסירה היא **פעולה אכזרית** של הריגת נפש, ו**בפעולה זו ליכא הצלת אחרים בטבע של הפעולה**, אלא **המקרה** גרם עכשיו הצלה לאחרים" (ב) "הצלת האחרים קשורה במה שמוסרין להריגה נפש מישראל", ואין היתר הצלה בכהאי גוונא.

לפי זה הסיק שפעולה "שהיא בעיקרה **פעולת הצלה**", כגון הטיית חץ מצד הרבים לצד היחיד - גם אם היא גורמת נזק לאחד - צריכה להיות **מוותרת**. אבל גם מזה חזר בו: "דהכא גרע דהורג

בידים ולא מצינו אלא **דמוסרין** - וכיוון בזה לדעת המאירי בסנהדרין: "אבל אם אמר קטילנא לך ולדידיה מותר **למוסרו**, אבל לא להורגו **בידים**" (ותביאו בשכנה"ג יורה דעה סימן קנו, ס"ק לח).

[ולפי האמור לעיל שהצד השני שבשפיכות דמים הוא, האיסור שאדם מישראל לא יהיה רוצח ולא יעשה מעשה רציחה, מובן דאף בכהאי גוונא שהותר לו, למעוטי במעשה עדיף, וכל שיכול הדבר להעשות בשב ואל תעשה עדיף].

אכן מכאן יוצא, שאם אחד יכול להציל עצמו לא על ידי כוון החץ אלא על ידי בריחה, שאין בזה שום צד רציחה ורק מעשה הצלה - מותר לו.

ועדיין הדבר צריך תלמוד.

ו. האם יכול אדם להציל עצמו על חשבון חיי שעה של חבירו?

עד כאן לא נסב הדיון אלא אם מותר לאדם להציל חיי עולם שלו ועל ידי זה לגרום לשלילת חיי עולם של חבירו. ועדיין צריך עיון אם מותר להציל חיי עולם שלו על חשבון חיי שעה של חבירו וכן של רבים. והיינו בנידון דידן שיצאה הגזירה להמית אותם רבים **לאחר זמן**, וכיון שכולם עומדים למיתה אין כאן אלא חיי שעה, וצריך עיון אם בכהאי גוונא הצלתו דוחה חיי שעה שלהם.

אם כי לכאורה מנלן לחלק בין חיי עולם לחיי שעה, והרי קיימא לן דאפילו קירב מיתתו של חבירו, רוצח גמור הוא וחייב מיתה.

אכן הלכה זו נאמר לגבי מעשה רצח, לא כן כאן כשהדיון הוא על מצות "יהרג ואל יעבור", אפשר דמצד סברת מאי חזית וכו', הרי במקום שאינם שקולין, שמצד אחד עומדים חיי עולם שלו, ומצד שני חיי שעה של אחרים, אפשר דבכהאי גוונא לא אמרינן יהרג ואל יעבור.

והנה בנודע ביהודה מהדורה תניינא חושן משפט סימן נט כתב בהחלטיות: "ואטו מי הותר להרוג את הטרופה להציל את השלם? זה לא שמענו מעולם. ומה בכך שעל הטרופה אינו חייב - מכל מקום איסור בידיים עושה להרוג הטרופה".

לעומת זה מצינו לגדול מן הראשונים - המאירי - שכתב: "אם אמרו תנו מכם אחד ונהרגהו ואם לאו נהרגו כלכם, אם היה טריפה ביניהם - אפילו לא ייחדוהו - ימסרוהו בידם ואל יהרגו שהרי ההורגו פטור" (חידושי סנהדרין, עמ' 271), וכיוון לדעתו במנחת חינוך מצוה רצו. ועיין שו"ת תפארת צבי אורח חיים סימן יד, ובפרשת דרכים דרוש יז.

אולם גם מדברי המאירי - והסוברים כמותו - עדיין אין להביא ראיה לענינו, שכן הדגיש המאירי וציין: "שהרי ההורגו פטור". ולא נאמרו דברים אלא בטרופה, דגברא קטילא הוא, וכן בעוברין שעדיין אין שם נפש עליהם, מה שאין כן בעומדים למיתה בגזירת הצוררים, הרי בעצמותם לא גברין קטילין נינהו, וכיון שלא מצינו שנשתנה לגבי רציחה דין חיי שעה מדין חיי עולם שוב אמרינן שקולין הם גם לענין יהרג ואל יעבור, ואין דוחין נפש מפני נפש.

בספר "סנהדרי קטנה" (וורשא, תרס"ג) מפרש: "דפשיטא דלא מיירי דמוכן לפניהם באותה השעה ליטול איזה מהם שירצו, דאם כן הם לא עבדי מידי בזה דמוסרים להם הנפש, דהרי בלאו הכי כולם תחת ידם בכל עת ובכל שעה, אלא על כרחך מיירי כעובדא דיואב בשבע בן בכרי, דהיה יושב בעיר מבצר, ולא היה בכוחו ליטלו אז, ועל כן דיבר אליהם שהם יוציאו אותו מעצמם ומסרוהו בידם, ואם לא ישמעו לו אז יצטרך לצור על העיר בכלי מלחמה ואנשי המלחמה, ואם יתפסנה אזי בעבור זה שלא שמעו לו למסור המבוקש מרצונם - יהרגו את כולם. ואם כן - בזה שימסרו אותו לידו יהרג הוא **תיכף** והם ינצלו לגמרי, אבל כשלא ימסרו אותו - יחיו הוא והם **לעת עתה** עד הזמן

שיכבוש את העיר ואחר כך ימותו כולם. ואם כן הם רוצים לקרב מיתתו כדי להציל את עצמן על אחר זמן. ואם כן אתי שפיר: לא מיבעי כשלא ייחדוהו להם... אסורים להציל את עצמם בקירבת מיתת חבירו, אלא אפילו ייחדוהו להם, מכל מקום כשאנו חייב מיתה כשבע בן בכרי, "אסורים להציל את עצמן בזה שמקרבים מיתה של זה על לא חמס בכפיו" (עמ' 216).

הנה שמענו כאן בשיטת ריש לקיש, דאסור לאדם להציל חיי עולם שלו בקירוב מיתתו ונטילת חיי שעה של חבירו. ברם עד כאן לא נאמרו דברים אלא בעושה מעשה בידים, כנידון דידן, שנדרשו למסור אותו, אבל בגורם לא שמענו, דאפשר שבזו גם ריש לקיש מתיר. ולעומת זה שמענו כאן שלשיטת רבי יוחנן, דמתיר אף באינו חייב מיתה, שרשאין להציל חיי עולם שלהם בזה שמקרבים מיתתו של זה שייחדוהו, ואפילו על יד מעשה בידים (וכל שכן על ידי גרמא), ואפשר דהוא הדין שהיחיד רשאי להציל עצמו אף על פי שעל ידי זה מקרב מיתתם של הרבים.

ברם עיקר הדברים קשה להולמם, דאם זהו טעמו של ריש לקיש האוסר והמצריך דוקא "חייב מיתה", אם כן מאי טעמא דרבי יוחנן המתיר אפילו כשאנו חייב מיתה. דהרי שם ב"סנהדרין קטנה" מסביר ד"אם מקרב מיתת חבירו אפילו שעה אחת - הוה ליה שופך דמים ורוצח ממש", ואם כן כיצד נדחית נפשו מיפני נפשם?

ועוד שמפורש ברש"י - על פי התוספתא - ההיתר למוסרו מפני ש"הוא והן נהרגין", ולדבריו הרי יהרגו - הוא והם - רק לאחר זמן, ואילו השתא "יהרג הוא תיכף" - ואם כן מה טעם הוא זה להתיר מסירתו מיד?

ואולי נצטרך לומר אליביה, שזה גופא קא משמע לן רבי יוחנן, דחיי עולם דוחין חיי שעה. ואף על פי שלהלכה שקולין הם, למעשה אינם שקולין, וכשם שאין לומר מאי חזית לגבי טריפה ועוברין - כשיטת המאירי והמשנה למלך - הוא הדין דאין לומר מאי חזית בהשוואת חיי עולם לחיי שעה, ואפילו כשאין לפנינו גברא קטילא מצד עצמו, אלא שידענו שחיייו אינם אלא חיי שעה, שוב אין חייבים במסירות נפש למנוע רציחתו, ואפשר למוסרו בידים, דבכהאי גוונא וחי בהם דוחה שפיכות דמים. והותר לרבי יוחנן בכהאי גוונא אפילו מעשה בידים, ואילו לריש לקיש אסור, ברם בגרמא אפשר דשניהם מתירין (ורמז לחילוק בין מעשה לגרמא בנוגע ביהודה הנ"ל).

[ועיין בתפארת ישראל שלהי יומא (בועז אות ג), שהביא הא דנדרים כב, א, דשני בני חוזאי שקם האחד ושחט לחבירו, ואמר לו לעולא יאות עבדי, ועולא שהיה ירא מהרוצח שמא ינהרגו השיב לו: "אין, ופרע ליה בית השחיטה שימות מהר, והקשה: "כיון דחיישינן לחיי שעה, הוה ליה עולא שאמר לקרב מיתת חבירו כאילו אומר לו להרגו, וחייב למסור נפשו על זה"]

ולעניות דעתי לא קשה מידי, דהתם נאמר בפירוש שכבר שחטו, ובמצב של גוסס בידי אדם "דמחתכי סימנים" כולי עלמא לא פליגי שאין שום חיוב בקירוב מיתתו, כמפורש בסנהדרין ע"א.

בתפארת ישראל שם הסיק וכתב: "ונראה לי דאיכא למימר דאף על גב דקיימא לן דחיישינן לחיי שעה, היינו באין חיי קיום כנגדו, אבל ביש חיי קיום כנגדו ודאי דדם חיי קיום שלו סומק טפי מדם חיי שעה של חבירו שאינו סומק כל כך, ואפילו ספק חיי קיום עדיף מודאי חיי שעה, ויכול להציל את עצמו בו. ואפשר דאפילו בהיה צריך עולא לעשות מעשה בעצמו, הוה שרי מהאי טעמא, וכל שכן בדיבור שאינו רק גרמא בעלמא".

אכן, כפי המבואר סברא זו במחלוקת שנויה ותליא באשלי רברבי.

ואפשר שכשם שהתיר בים של שלמה (בבא קמא פרק ח. סימן נט) לקרב מיתת עצמו בשעת הגזירה על ידי גרמא, כיון שאין שם אלא חיי שעה, והביא ראיה מרבי חנינא בן תרדיון שלא רצה לעשות

מעשה בגופו, ואף על פי כן ביקש שיקרבו מיתתו (עבודה זרה יח. א), הוא הדין לענינו שאף על פי שאסור לעשות מעשה בידים להציל לעצמו ולקרוב מיתת אחרים, אבל על ידי גרמא - כגון שהוא בורח - מותר, ובייחוד גרמא כזאת שאין בה צד עבירה כלל.

ונראה ששוב עלינו לחזור לפלוגתא של הרמב"ם ותוספות שהבאנו לעיל, דכשם שהסביר הגאון רבי חיים ז"ל דלשיטת הרמב"ם אין לחלק בדין יהרג ואל יעבור בין מעשה רציחה וגרמא, ואפילו בשב ואל תעשה, דרך בדומה לקיתון, אמרינן חייך קודמין ולא עוד, הוא הדין שאין לחלק בין חיי עולם לחיי שעה, ואין להציל עצמו אפילו בגרמת קירוב מיתתו של חברו. לא כן לשיטת התוספות, אפשר דכיון שיש כאן שני צדדים מקילים - חיי שעה וגרמא - שוב לא אמרינן מאי חזית, ומותר בכהאי גוונא.

ברם אף לשיטת התוספות, עדיין צריך עיון אם דין זה כחו יפה גם לגבי רבים, דעיקר הפטור בגרמא בניזקין הוא משום חוסר הודאות שבזק, ולכן כתב הרא"ש בבבא בתרא פרק שני סימן יז, שהחילוק בין גרמי לגרמא הוא, דגרמי ברי היזקא והוי כמעשה, וזה לשונו: "וכן אחוי אחויי ברי היזקא - ואין לך מעשה גדול מזה, וכן נתייאש ממנה ולא גדרה - ברי היזקא וחשיב מעשה".

ואפשר שזהו היסוד למה שמצאנו בספר חסידים סימן קצט: "שהגורם טובה לרבים כאילו עשאה בידים, וכן הגורם רעה לרבים", והיינו דדוקא ביחיד יש לחלק בין גורם לעושה בידים, לא כן גורם רעה לרבים, גם אם לא ברור לנו מי יהיה הנפגע הרי ברור לנו שהרעה תפגע במישהו, ואותה ודאות היא העושה גורם כעושה מעשה.

ובנידון דידן דברי היזקא גם אילו היה זה נוגע רק ליחיד, דינא הוא דהוי כעושה בידים, ועל כגון דא אולי אף לשיטת התוספות יהרג ואל יעבור.

אם כי כתב בחידושי הר"ן סנהדרין עז, ב, ד"ה זרק, שחילוק יש בין רוצח לניזקין, דברוצח "בעיני שיעשה פועל ממש", וכן כתב המאירי בבא קמא כו.

ברם לא נאמרו דבריהם אל א ביחס לחיוב מיתה כרוצח, לא כן בדין שדיונו הוא על דין שפיכות דמים לחיוב מסירות נפש, ברור שבכהאי גוונא חילוק גדול יש ביניהם, ואפשר שגם לשיטת התוספות דחיוב זה הוא רק במקום מעשה בידים, אף הם אינם פוטרים אלא בכגון "הנח עצמך לזרוק על התינוק", שאינו עושה מעשה כלל, אבל בכל מעשה אחר, ואפילו אינו מעשה גמור אלא גורם, אף הם יחייבו כל שדינה של גרמא נחשב כעושה בידים.

ועדיין הדבר צריך עיון מצד אחר, דעד כאן לא אמרנו אלא בברור לנו שכולם עומדים ליהרג, ואין כאן אלא צד קרוב מיתה, אולם בנידון דידן באמת קשה היה לקבוע הדבר בברור, כי ברבים כל זמן שהם מחוברים לחיים יש בטחון שינצלו אחדים בדרכים שונות ואילו הוא בבריחתו גורם שיהרגו כולם מיד, ואם גם ביחס לרובם היה כאן רק גורם לקירוב מיתתם, הרי ביחס לאחד או לאחדים, היה כאן גורם לשלילת חיי עולם.

ז. הנדף אין לו דין "רודף" לגבי אחרים

מאידך גיסא צריך עיון, דאפשר שכל שניתנת לו אפשרות בריחה והצלה, ובגלל הרבים יצטרך להשאיר ולהרצח יחד עם כולם, הרי כשם שבריחתו היא רדיפה מאונס ביחס לרבים, כך יש בהמנעו מהצלתו משום רדיפה מאונס מצד הרבים ביחס אליו. וכיון שהם רודפים זה את זה, הדרגא לדינא ד"אין דוחין נפש מפני נפש" ורשאי לברוח.

במאירי סנהדרין מובא בשם "חכמי הדורות שלפנינו", שהאשה **עצמה** יכולה לחתכו (לעובר המסכן אותה) שנרדף היא, וחייד קודמין, ונרדף מיהא במקום שאין אחרים מחזיקים את הרודפו ברודף - הוא עצמו רשאי (עמ' 271).

ונראה דההיתר שלה הוא על פי מה שאמרו בירושלמי פרק ח דסנהדרין הלכה ט - והמאירי מביאו שם לפני זה - "רודף שנעשה נרדף מהו להצילו בנפשו של נרדף, שנייא היא תמן שאין יודע מי הרג את מי" (ויש לקרוא לה רודפת כמו שהוא רודף - פנים מאירות).

לפי זה כל שהוא נרדף ורודף בבת אחת, הוא עצמו רשאי. אכן שמא לא הותר הדבר אלא ביחיד כנגד יחיד, אבל ביחיד כנגד רבים לא.

ומשיטת "חכמי הדורות שלפנינו" שהובאה במאירי, יש ללמוד דסבירא להו שאפילו אם מעשה ההצלה קשורה במיתת חברו, כל שהמצב הוא שהמשך שמירתו על חיי חברו והמנעו ממעשה הפכים להיות כרדיפה על חייו הוא, מותר לו להציל עצמו אפילו על ידי המתה בידים. לעומת זה כיון שהראשונים לא סבירא לן כמותם, משמע שבכהאי גוונא אסור.

ברם עד כאן לא שמענו אלא שבכהאי גוונא אסור לעשות מעשה בידים - דהיינו לחתוך את התינוק - אולם לעשות **מעשה** הצלה אפשר דלכולי עלמא מותר לנרדף עצמו.

והשתא שוב הראיה חוזרת למקומה, שאם התירו "חכמי הדורות שלפנינו" לנרדף עצמו אפילו מעשה רציחה ברודף מאונס, כל שכן שיש להתיר לו מעשה הצלה שאין עמה אלא גרמא.

אולם אפשר שמעיקרא דדינא פירכא ולא אמרו אלא ביחס לתינוק ואמו, שאם כי רדיפתו היא מאונס, אבל סוף סוף הוא **רודף ישיר**, מה שאין כן בנידון דידן שאינם רודפים ישירים ורק המצב הכללי עושה אותם לרודפים, ואפשר לומר שהם אינם רודפים כלל, ורק איסור קירוב מיתתם הוא הרודפו.

אכן מדבריהם למדנו על מקרה שונה, והיינו: אדם שהתחיל בורח וסיכן חיי כולם וקדמו והרגוהו - הנה לדעתם אין חייבין עליו, כיוון שכלם היו נרדפים על ידו באותה שעה.

וכן למדנו שכיון שהיה **נרדף**, לא היה לו דין רודף לגבי אחרים, שהרי רדיפתו לא היתה אלא בשביל להציל את עצמו, ולכן לא ניתן להצילו בנפשו אלא לנרדפים עצמם, אבל לא לכל אדם, דרך לגבי הנרדפים היה לו דין רודף ואילו לגבי כל אדם אינו אלא **נרדף**.

ועיין מה שכתב מורי ורבי הגאון רבי יעקב משה חרל"פ זצ"ל בספרו "בית זבול", חלק ב, סימן א, אותו: "אבל אם אנסוהו לרדוף, והולך ורודף אחר חברו מחמת שמתיירא לנפשו שלא יהרגוהו, אין ברודף כזה דין ניתן להציל בנפשו דמאי אולמא נפשו של הנרדף טפי מנפשו של הרודף, וכמו שבהריגת הרודף יש הצלת נפשו של הנרדף, כן בהריגת הנרדף יהיה בה הצלת נפשו של הרודף".

ח. האם אפשר לעורר אחרים ולזרזם לברוח?

יש עוד מקום עיון אם מותר לאותם רבים לעורר ולזרז לבריחה, במקום שלדעתם יביא הדבר הצלה לריבם אחרים, או שמא אסור להם כיון שעל ידי זה הם עצמם מקרבים מיתתם, ויש בזה משום איבוד לדעת.

והנה לפי דעת מהרש"ל שהבאנו לעיל, כיון שחיייהם אינם אלא חיי שעה, אין איסור **בגרם** קירוב מיתתם, בייחוד כשיש בזה משום הצלת אחרים.

ואפשר להביא ראיה מהא דרבי יהודה בן בבא שסמך לתלמידיו בעת הגזירה (סנהדרין ד. א), וכיון שהכירו אויביהם בהם, אמר להן: בני רוצו, וכו', ולא ניסה כלל להציל עצמו, וודאי קירב מיתתו על ידי זה, שכוונתו היתה שעל ידי שיתנפלו האויבים עליו יספיקו בינתיים תלמידיו לברוח. ואולי שאני התם, שזה היה כלול במסירות נפשו למען קיום הסמיכה.

אולם כבר הוזכר לעיל שביחס לרבים אין להחליט שחיי כולם הם חיי שעה, ואפשר שיש בהם אחדים, שאלמלי מעשי התגמול היו נשארים בחיים, ולפי זה זרוזם לבריחה אינו רק קירוב מיתה, אלא חידוש גזר דין מוות על עצמם.

מִן הַגְּרָאִיָּה קוֹק זצ"ל בספרו "משפט כהן" סימן קמג מביא ראיה מהרוגי לוד שהצילו רבים על ידי שעמדו ואמרו: "אנו הרגנוה" (עיי' רש"י תענית יח. ב), אכן דחה אחר כך ראיה זו דאפשר ששם בלאו הכי היו נהרגין עם כולם, עיין שם.

ועיין בדברי הגאון מוהרי"י ווינברג שליט"א (ז"ל) בקובץ "יד שאול" - תל אביב תשי"ג - הערה 12 (עמ' שצא), ובהערה 17 (עמ' שצג) כתב: "ונראה דאפילו רבי עקיבא דסובר דחייך קודמים - זהו רק רשות, אבל אם החמיר על עצמו ומסר נפשו להציל חבריו, מיקרי קדוש וחסידי", ועיין בספר חסידים סימן תרצח.

ברור הדבר, כי כל אלה קדושים יאמר להם, ועוד יסופר לדור בסוד שיח ויתפעמו לבבות בדומית אלם, על הגבורה שבגבורה של אלה שיכלו להתגונן ולהציל עצמם, והבליגו על קדימת חייהם ועל רצון נקמת דם יקיריהם - למען הצלת אחרים, ולמען המשך חיי אלה שקיוו כי ישארו בחיים.

- חלקם בחיים!

ט. מעשה בר' יחזקאל אברמסקי

כשהבאתי להגר"י אברמסקי ז"ל (שהיה אב"ד בלונדון רבתי) את בירור ההלכה על "בריחה ממחנה השמדה" (נדפס בקובץ "שנה בשנה" ה'תשכ"א), וזכיתי להסכמתו, סח לי את הדברים כדלקמן:

מעשה בא לפני בימי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כששמשתי ברבנות בסמאלאוויטש הסמוכה למינסק. הצבא שעסק בביצורים, היה זקוק למכסה מסויימת של עובדים, והיה חוטף כל בוקר אנשים לעבודה, מן הבא בידו. והנה נשאלתי אם מותר לנחטף להשתמט, שהרי בכך יגרום, שמישהו אחר ייחטף במקומו ועלה בדעתי לפשוט את הבעיה מתוך דברי המשנה בגיטין מג, א. אין מבריחין את השבויים מפני תיקון העולם [שלא יכבידו אחר כך על תנאי השבי על אחרים], וכתבו שם בתוספות ד"ה דלא וכו' לגבי התקנה שלא לפדות את השבויים יתר על כדי דמיהן, שרק לאחרים נאסר הדבר, אבל השבוי עצמו מותר לו. ולפי זה גם לענין ההברחה, אחרים אסור להם להבריה אותו, אבל הוא עצמו - רשאי.

ברם כיוון שהגאון רבי חיים מבריסק ז"ל גלה ממקומו ושהה אז במינסק, החלטתי להביא את הדבר לפניו, ומיד עליתי על הרכבת ובאתי אליו. והנה כשפתחתי והצעתי לפניו את השאלה ואת התשובה, האיר פניו אלי וקרא בקול: "איחר וועט זיין א רב אין דער גרעסטער קהילה אויף דער וועלט" (תרגום: עתיד אתה להיות רב בקהילה הגדולה ביותר בעולם)! ואכן נתקיימו דבריו, שהרי הקהילה היהודית המאוחדת בלונדון, היא הגדולה ביותר בעולם.

שלח את עמי*

(קריאה לפדיון שבויים ולהצלת יהודי רוסיה)

הלב מלא כל כך כאב וזעם. אנו קושרים את הכאב עם החיילים שנישבו, ההתייחדות הזו כאן מהווה תזכורת לראשי המדינה, שלא רק ההורים והקרובים דואגים ליקיריהם, אלא גם אנחנו, תושבי המדינה. אם כי בודאי אינה דומה דאגתנו שלנו לאלה שחיים וחווים זאת יום יום, ערב ערב, שעה שעה.

השירים שנתחברו לכבוד אחינו השבויים - הרי הם בבחינת "דברים היוצאים מן הלב - נכנסים אל הלב". אנו מתפללים כולנו שזה יהיה הערב האחרון של הצפיה לכם, אחינו היקרים, ונראה עין בעין בהגשמת הדברים הנאמרים בסוף ההגדה: "פדויים לציון ברינה".

ביום השואה - בל נשכח את השואה הרוחנית שעושים לאחינו שברוסיה היום העלינו את זכרון השואה, ובשבוע הבא נחוג אי"ה את יום העצמאות. ויש בעצמאותנו עידוד אחרי מה שקרה בשואה.

אולם יהודי רוסיה גם הם פליטי השואה הנם. הם ניצולו מהשמדה בקברות אחים. הם לא נחנקו בתאי הגזים, אולם לדגל העצמאות הלאומית אין נותנים להם להגיע, והדרכים המובילות למדינת ישראל - סגורות בפניהם. אותם חונקים בדרכים אחרות. שוללים מהם תרבות יהודית, חיי יהדות כל שהם, חופש דת כל שהוא, ורק מכריחים אותם לציין את יהדותם ב"פספורט". שוללים מהם כל אפשרות לחיות כיהודים, ואף לא נותנים להם למות כיהודים. רוסיה הסובייטית משמשת והופכת לקבר ענקי לשלושה מיליון יהודים, אבל לא קבר אחים אלא קבר עצמות מפוזרות ברחבי הארץ בבתי קברות נוצריים.

רוסיה הצארית הטילה על אזרחיה היהודים סבל יהודי, אבל לא גזלה מהם את מקורות הנחמה היהודים. ואילו רוסיה הסובייטית מטילה סבל רב, מגבילה את יכולת העליה בסולם החברה, קבעה "נומרוס קלאוזוס"¹ באוניברסיטאות. היא מעניקה "מרור" יהודי בשפע, ואילו את **המצה** היהודית המנחמת - היא חומסת וגוזלת. היא מכריתה מפיחם את לחם העוני הזה "שעונין עליו דברים הרבה" (פסחים קס"ד, ב), ופותח שער לחרות שבנפש.

וכך אמר רבה של אודסה, הרב גליקסברג זצ"ל: "ברוסיה הצארית העלילו עלינו שבמצה אנחנו מערבים דם, ואילו רוסיה הסובייטית מעלילה עלינו שבמצות אנו מערבים "קונטר - רבולוציה"...

ביום השואה נתבקשנו להקדיש שני רגעי דומיה, שני רגעים לייחוד הנפש עם המתים. אולם לא נתבקשנו לייחד רגע דומיה שלישי, לייחוד הנפש עם החיים, למען אחינו אשר חיהם אינם חיים.

הנוער בישראל שואל על אחינו שבגולה, שנשמדו ונחנקו. למה הלכתם כצאן לטבח? - למה לא התקוממתם (הסופר ק. שבתאי השיב על כך בחוברת המצוינת שלו). אולם כאן אנו שואלים את הנוער: למה

* מתוך דברי הרב זצ"ל במחזורמר למען השבויים במוצאי כ"ז ניסן.

1 תרגום מילולי: מספר סגור, כלומר שהגבילו את מספר היהודים שניתן להם ללמוד באוניברסיטאות.

אתם שותקים? - מדוע אתם נותנים ששבת גדול ומפואר בישראל יובל כצאן לטבח רוחני, לטמיעה תרבותית, לשמד לאומי?!

יהדות אמריקה מגלה בענין זה הרבה יותר עירנות, היא מגייסת דעת קהל. היא מוחה, נוער יהודי מפגין, ואילו אנחנו מחשים! בושה היא לציין: ההישג של מעט המצות שנאפו השנה במוסקבה, יזקף יותר לזכותה של ניו יורק מאשר לזכותה של ירושלים.

רגישים אנו לנשק החם אשר רוסיה מזרימה למצרים והוא מיועד להשמידנו, אולם אדישים אנו לנשק הקר אשר רוסיה מפעילה בארצה היא, והוא משמיד יום יום את אחינו, את שארית פליטתנו.

לפלגות אנשי הפוליטיקה הגבוהה שלנו "גדולים חקרי לב" (שופטים ה. טז)! לממשלת ישראל בודאי ישנם הסברים על שאין היא מזעזעת את דעת הקהל בעולם, על שאין היא מזעיקה אותם למנוע את הכליון הרוחני של כרבע מעמנו. אולם אין זה פוטר אותנו, את המוני העם השוכן בציון לעסוק ולפעול, לא כפי שמוחו הקר של מישו מדריך אותו, אלא כפי שלבו החם והפועם זועק ומזעיק.

היום מודים מנהיגים פוליטיים יהודים חשובים, ששתיקתם בימי השואה היתה שגיאה חמורה ביותר. יתכן מאוד שמחר יודו מנהיגינו שהיתה זאת גם שגיאה חמורה וגם חטא לא יכופר, שאנו עומדים היום על דם אחינו עמידת אפס מעשה, האם לא יהיה זה מאוחר מדי?!

מדינת ישראל נושאת את דגלו של עם ישראל כולו. היא פתחה את שעריה בפני כל יהודי והכריזה על זכות שבותו של כל אחד מישראל לארצו ולמולדתו. אולם חובתם היא לדאוג לא רק לשבותם ולהחזרתם, אלא גם להגנת קיומם וחייהם כיהודים באשר הם שם.

תפרוץ זעקה גדולה ומרה אשר תזעזע את שלוות העולם, ותרעיש את החומות הסוגרות על מיליוני אחינו. ינתן להם לחיות כיהודים, ויורשה להם להתאחד עם עמם במולדתם ההיסטורית!